

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

В і д а в т о р а.

Літ двадцять тому назад пробував я на Подільщині, біля Дніпра, у своїм власнім маєтку К. У літку гостювали часто у мене чи родичі, чи приятелі, чи знайомі, з якими весело бавився часто на полюванні, то на рибних уловах, то на погулянках з етнографічною метою... Вабили там нас здебільша підністрянські гори, які за Лядовим збігали над саме Дністро бескетами, стрімчаками, поточеними скрізь глибокими ямами та печерями... Часто бувало в спеку спочивали ми в тих вертепах, любуючи з холодка на грізне узгір'є і пишну долину, по якій ніс свої каламутні хвилі на південь Дністро. Часто ми розкладали огнища по печерах і дивували, що в иньчих дим тягло попід землю, а в других ніби видихала його вітром земля... Раз довелося мені там бути з приятелем Л., який привіз із собою ще свого родича, молодого, моторного хлопця, гарячого та цікавого і до рибальства і до полювання і до всякої речі. Полювали ми недалеко від с. Устя, і натожені до знемоги подались викупати ся в Дністрі, підживитись тай відпочити де під скелею. Як раз нагодила ся нам до потреби горласта і темна печера; вона глибилась попід скелею в низ двома чи трьома ходниками. Зраділи ми такій нагоді і розташувались з припасами. Хлопчатка, що пасли товар на моріжку, який по кручі вузькою стьошкою

слався, надбігли до нас, звичайно зацікавлені панством, а найпаче пляшками та пуделками; але не наближались, і по виразу їх переляканих личеньт можна було постерегти, що їх охопив якийсь жах тай не пускав рушити з місця...

— Агов, хлопці! Чого се ви так поторопіли? — засміявся я. — Хибя ми поторочі, чи що? Ходіть-но сюди... як перше... Пиріжка або ковбаси доскочите...

Хлопці переминались ніяково, а не рушали...

— А ми таки страшні... бррр!! — підтримував я.

— Ба ні! — озвав ся нарешті старший. — А тільки, пане... ви тутки... певно у-перве...

— Або що?

— Та у тамту печерю... Ой, борони Боже заходити!

— Ой?!

— Їй-бо! Її всякий мина... От і нас бува тутки застука негода, чи туча... то з роду-віку ніхто й не заверне у той чортячий захисток...

— Чого-ж то? — зацікавив ся я.

— Та тамки, пане, ген у тім печищі, що ліворуч пішло... Там хтось... з давна-давен закопав скарб, тай заляв... на землю... заляв його: от, хто не посунеть ся туди, так земля його й укріє... У нашому селі є древній дід... Сава Чорба, коли чули... Так вони знають гаразд: як начнуть розказувати!... Ой, мамо! Тай пріч діда всенькі люди знають, що се місце заляте... Крий Боже тамтуди й заглядати... Там десь під землею... не при вас кажучи... нечиста сила вартує скарби... і так иноді то стогне, то виграє, що аж Господи!

— Кілько нещастя було... — осмілив ся укинути хрипко й другий хлопець, весь білий, з бронзовим обличчям, у ластовиннях; він стояв саме на сонці, без бриля і аж горів облитий сліпучим промінням.

Ми всі здивовані стали від сеї звістки, а надто молодий родич Л—ого, і давай оглядати зараз печерю; я кинув хлопцеві пятака, щоб закликав мерщій до нас діда Чорбу.

При оглядинах ми завважили, що присінок печері складав ся з біло-жовтого склепіння, із вапняка, а далі в глибину вже йшла зеленкувата глина, над якою лежала товща чорноземлі. З ліва в якому ґрунті чорніла довгаста, але вузька відтулина, яка чим далі ширилась і просторнішала. Щоб краще огледіти лаз до

нижньої печері, де були-б то скарби, ми стали палити папірці та тріски і кидати в розщілину; полум'я вихоплювало із темряви другий кінець лаза, і він, на око, був кроків за десять, не більше, а за ним вбачалась велетенська печера, яка спускалась у низ і гинула в непрозористій млі.

Молодий Л. захопився загаром пролізти через лаз до тамтої печері. Правда, для його худенького й щуплого тіла розщілина здавалась широкою; але під впливом хлопчачого застереження ми збентежились і просили його не зважуватись на такі небезпешні пробунки, тим паче, що не було в тім потреби.

— А може я як раз надібаю там скарби? — намагався юнак.

Ми висміяли його ймовірність і зажили по чарці деренівки. Про те юнак загорівся жагою і не захотів слухати поради: не відпираючи нам він похапцем поліз у розщілину, та так хутко, що ми постерегли вже, коли з окола совались лишé його ноги.

— Божевільний! Назад!! — крикнув Л.

— Витягай просто за ноги, — додав я.

Але ноги скорчилились і посунулись далі. З пролаза учувся нам веселий сьміх, а за ним і молодий голос: — Долізу таки, долізу! Ось тільки одно вузьке місце, а там хоч гармати коти!

Схопились ми і стали край відтулини; з терпим серцем, з неподоланим страхом я ждав кінця того жарту, прочуваючи щось недобре.

— На силу-силу проліз, — долинув знов з глибини голос, — а тут уже свобідно: ось і край!

За хвилину в кінці пролазу блимнув огник, за ним — другий, третій... При спалахах сьвітла вирізувалась у темряві зігнута над проваллем фігура.

— Ой, леле! Як тут чудово! — крикнув весело звідтіль юнак. — Які склепіння, які просторі хідники... Тільки доволі висока круча... а ген-ген у закутку... щось чорніє... Присяй-бі, то певно скарби! Ага, сьміялись, а з посьміху люди бувають, і вас ще я поталаню... Киньте-но мені сьвічку й ретязя!

— Нічого ми тобі не кинемо! — озвався Л. остро. — Лізь назад, блазень! Годі безглуздя!

— Вертайтесь справді мерщій! — додав і я. — А ми ось що зробимо: я найму зараз людей, розкопаємо лаз і всі гуртом підемо шукати скарбів! Ваше перше право на них я забезпечую... Вилазьте-ж назад!

Юнак послухався і повернувся плазувати. Ми нагнулись, аж всунулись у розщілину і стали нильно дивитись, як хлопець вручно й хутко посував ся до нас... Ось уже більша половина шляху за ним... уже його голову й плечі видко гаразд... Хлопець зупинився на мить перевести дух... Зосталось тільки одно вузьке місце...

— А що? — запитав Л.

— Нічого, — відмовив юнак, — відпочину трохи... Ну, поможи Боже!

Почувся шелест і натужений тиск, разом з тяжким та буйним сопінням: голова й плечі просовувались, але занадто помалу вперед, простягнені руки хапались об землю... нарешті вони скорчилились...

— Ну?! — мовив трівожно Л.

— Трудно, — відповів глухим голосом родич, — щось стало вужче... земля держить... ні туди, ні сюди... Хиба ось попробую боком...

Ми заніміли. Якимсь холодом потягло з підземелля... Помалу, з страшним зусилем став повертатись юнак; ось уже він підгорнув руку, ось підвів плече і повернув з великою натугою бока... посипались дрібненьким дощем грудочки... Щось тихо реннуло і здвигнуло ся... Настала мертва тиша... Ми переглянулися і похололи... Тільки по добрій хвилині почувся глухий, задавлений голос: — Ой! земля осіла... давить!

— Нещастє! — крикнув я. — Гей, хлопці! біжіть мерщій на село... Кличте людей з рискалями... а то сїдайте на мою натичанку й гонїть... На Бога, тільки швидче! Чоловік гине... завадила земля!

— Ой, лихо! — кинулись хлопці в ростіч.

— Боже! погине хлопець! — шепотів блідий Л. — Не воруши ся! — гукав він у печерю. — Ось прибіжать копачі... Як? Сильно давить?

— Ох, смерть моя! — стогнав нещасний. — Голова поки ще вільна... а давить на плече й на клуб... Ой, рятуйте! Проби!... Кістки хрустять...

— Потерпи, голубчику... потерпи, ріднесенький... то нічого... коли голова вільна і дихать можна, то-то пустяковина! — розважав мученика Л.

Завалений землею замок і тільки що хвилини стогнав тяжче й тяжче...

Я не міг витримати того стогону і вискочив до Дністра, тай почав стріляти на гвалт: але ніхто не озвав ся на мої вистріли.

— Гей, сюди! Дайте помочи! — гукнув тут до мене стрівожено Л.

Я вскочив; на йому лица не було.

— Конає... посинів, аж почорнів... — не тямив ся він рвучи на собі волосся. — Що скаже мати? Кара божа!

Тяжкий стогін ще розтинав ся, але що хвилі ставав більш обривчастим і глухим: видко було, що груди давила вже страшна тяжа і не пускала в них духу... Аж ось розліг ся останній розпучливий вигук:

— Проби!! Давить... дихати нічим... Ой, добийте... рятуйте!!

— Хапай ся руками за ремінь! — крикнув несамовито Л., кидаючи в пролаз пас від рушницї.

Нещасний ухопив ся обіруч за той пас, аж йому руки заклакли.

Ми стали тягти, але земля не пускала. Чуло ся, що швидче ремінний пас увірветь ся, ніж зрушить ся хоч на цаль навалене брилою тіло... Про те ми напружували всі сили: опираючись ногами в підмурок розщілини ми витягувались і відкидались раптом назад... і нарешті брила землі зворухнулась; але в ту-ж мить щось глухо загуло, шурухнуло, і переднє склепіннє завалило розщілину з лиховісним гуком, який покотив ся луною, подібно як би хто зареготав під землею... Ще раз почув ся з під землі глухий стогін і замок на віки...

Про розпач і тугу, які нас окрили, годі й казати; досить того, що люд збіг ся за пів години після обвалу і що тільки в вечері пізно добули роздавлений труп.

Дід Чорба теж приїхав на моїх конях і увесь час, поки копачі відкидали землю шепотів якісь молитви за покійного, а то й буркотів собі стиха: „Заклятий скарбе, ох, заклятий! Коли ти нажереш ся людської крови? Ой, треба засипати геть се чортове кубло, щоб і знаку не було... Ой, треба!“

В Устю прийшлося нам пробути аж три дні, поки не владнали з становим справи і поки не поховали на цвинтарі завчасно зломану молоду силу...

На поминальнім обіді, коли трохи оговталось горе, попрохав я діда розтлумачити нам, чого люди прозвали ту печерю заклятою

і з чого те повело ся? Дід був ласкавий, балакучий і розказав широко про трагічну подію, яка скоїлась у тому місці за сивої ще давнини...

Свогочасно я сповістив був про дідів розповідок у столичній часописі, а тепер сю народню легенду подаю в новообробленім штибі на рідній мові.

I.

Недалеко від Камянця, за теперішнім селом Устем, Дністро повертає круто на південь; врізуючись у вузьке узгір'є він каламутною хвилею клекоче й шумує, та рвучи рине вперед, підрізуючи круті вапнясті береги й крем'яні скелі. Дико там навкруги й похмуро: ні стрункої тополі, ні кучерявої калини, ні кудлатої верби, ні гнучкого осітнягу; громадають ся лише сточені та з'їдені часом брудні кручі, та стремить по них немов розкинене якоюсь темною силою сіре каміння.

Лівий берег підточений хвилею рябить чорними ямами-печерами, між якими зіває одна страшенною пашею; а зверху він навис над водою й загрожає розчавити кожного своїм тяжезним огрудем.

Коли сонце високо стоїть над вузькою долиною і сліпучим саявом обливає цілий протяг прудкої ріки, то й тоді побережні гори визирають рябими, грубими товщами, і тільки річка сріблом та золотом грає. В таку гарячу добу розпечене повітря стоїть тут нерухомо; не зворухне його ні кигикання чайки, ні цьвірінькання веселого горобця, ні щебетання легкокрилої ластівки; лише серед мертвої тиші шелестить хвиля об рінь, і здається, немов під землею у великій печері пересинає хтось червінці.

А коли на небі здіймуть ся хмари темряві і буйний дихне по долині, завне й сказано пожене сталюву хвилю, зневоливши її з піною битись об камінь, тоді хмурі скелі стають якимись страшилами, а з жахної печері розлягається зітхання та стогін; часами відчувається там лемент без краю журливий і якоїсь молодії людини вразливі ридання; і стає страшно слухати оті згуки страждання і до гори здіймається волос, і хапається чоловік утекти від сього заклятого місця.

Так, тут скоїлось щось страшенне; людська пам'ять заховала про сє легенду, і до віку віків печеря та буде заклятою зватися.

Давно се було, ох і так давно, що в сизій млі минулих віків уже не гаразд розпізнати, де стоїть правда, а де марево! Було се за можновладця Владислава Потоцького, властителя незлічених маєтків і дібр майже на третині Корони. Про його могуту й багатства йшла слава далеко й лунала не тільки на славній Речі-Посполитій, а й по чужосторонніх країнах: по силі його вважали трохи чи не до короля рівним.

Близь Кам'янця на краю стрімкої скелі стояв пишний і грізний з вежами замок; далеко білів він на ясній блакиті своїми бійницями високими та зубчатыми і різнобарвними хоруговками. Високий з одкосами мур оточав отой замок; перед широкою залізною брамою на міцних ланцюгах і гаках висів тяжкий, перекидний міст. Багато кошту і багато праці людської взяв отой замок пишний на цілу Корону, і не прості майстри його будували, а чужоземні з далеких країн; дивував і зазіхав на його кожен, та правду сказати, було чим і замилюватись: і легкими хитро виточеними кольонками, й химерним мережаннем, і фігурами штучно витесаними з мармуру й кружганками зухвало припнутими до мурів над проваллем. А в середині-ж яка панувала пишнота! Стіни його були оздоблені золотом і малюванням розкішним: на них було списано й лицарство, і герці й веселі учти, і значні полювання й завзяті бої; стелі його були дубові з чудовою горорівзбою, вікна хоч і вузькі, але довгі з кругленькими шибочками, а на долівках з краківських кахоль пишались барвисті квітки. Гей, чудовий був замок, таких уже тепер і не будують ніде! А скільки в йому було заховано добра та багатоцінних скарбів! І килими цареградські, і криця дамасценська, і перли уріянські, і срібло норимберське, і золото венеційське, і самоцвіти гішпанські, і куни московські, а в льохах бочки повні дукатів. Так, здається з цілого світа були зібрані скарби в сьому замку, а властитель усе здобував їх мечем та вогнем і звозив до темних льохів; так то вже в тих скарбах князі Потоцькі кохались, а надто пан Владислав. Але найдорожша за все була у його жінка-красуня, непорівняна ні до кого й ні до чого на світі Люкреція. Скільки тії втіхи принесла вона зі свого далекого південного краю в сей замок, спершу суворий та дикий; якою пишнотою обвила те гніздечко! А вельможному князю надала стільки щастя, що й дике серце зігралося ласкою, а суворі уста усміхнулись. Коли-ж у Люкреції знайшлося немовлятко Ядвіга, то раюванню князя не було й міри. Скільки нагород тих

розточено підданцям та слугам, скільки маєтків і добра роздавано! І всі молились за княгиню Люкрецію з її янголятком Ядвігою, що через них князь обернув ся у доброчинця-ласкавця. Широко тоді в пишному замку точилось життя. Не замикала ся брама й перекидний міст на гаки не здіймав ся. І магнатерія й пишне вельможество й лицарі славні з'їздились туди зі всіх кінців світа намілюватись незгаданою красою княгині, натішитись на славних князівських герцях, насмакуватись на пишних бенкетах і начудуватись із заморських диговин. Комашилась тоді й на дворіщі і в замку почотва челядь вельможних панів та шановної шляхти; рябіли в очах і кунтуші з венеційського оксамиту, і пояси злотоковані, і яскрава самоцьвітами зброя. Сідлано арабських коней, підводили їх джури до вельможного панства, і пишний поїзд з красою-княгинею рушав на пишні лови. А над вечір, коли веселе магнатство вертало назад, відмикали ся несходимі льохи, і старе венгерське та сторічні меди ношено в срібних барилках до блискучих покоїв, де до схід сонця лунав веселий гомін та сміх.

Але зненацька несподівано вмерла княгиня. Перелякав коня під нею кудлатий ведмідь; поніс бурю кінь нестямлену з жаху красуню і розсатанілий зірвав ся зі скелі.

Зняли слуги скрівавлену княгиню й понесли до замку на марах укритих куновим хустром.

Не було міри розпачі й горю несамовитого можновладця: він звелів заборонний той ліс винищити в пень, знести порохом скелі, спалити коня живцем, вигубити по цілій околиці всіх ведмедів, але тим не здолав вернути свою укохану дружину.

Нерозважений був князь Владислав і мов осіння похмура ніч сидів край пишної труни, де лежала княгиня.

До своєї холодної мамі простягала рученята сирітка Ядвіга, але мама тепер уже не хотіла притиснути до лона свою дорогу „яскулечку“, і дитинка почула горе у-перве, тай зронила на златоглаву і парчу журливу сльозу.

Плакали за княгинею всі — і кривні, й слуги, й шляхта: тужили по молодій погаслій житні й прочували велике горе.

Один тільки князь не мав сили видавити з ока сльозу, яка полегша страждання. Лише ставав хмурийшим, чорнійшим, а в очах йому займав ся недобрый огонь. Не пожалував князь кошту на похорон коханої жінки. З'їхались капеляни й ксьондзи, і сам

біскуп. Убрав ся костел у жалобу і сьвічками засяв; заграли сумно органи, заспівали голосний „Реквієм“ і дорогу тлінь спустили в князівські склепи.

Замкнула ся широка брама в замку; зникли в йому бучний гомін і сьміх, замовкли веселі пісні, запанувала скрізь замислена, мовчазлива журба.

Розсатанілий із скаженої муки князь упав на коня і поніс ся зі своїми коругвами бурею в бусурманські землі, щоб на невірі зірвать своє горе, визволить християн-бранців із неволі, поплідрувать ворожі твердині, нагнать на напасників жаху і в січових бучах заглушить нездолану гризоту й тугу...

А по спорожнілих саях палацу бігало дівчатко незгаданої краси, сьміхом дзвінким бентежило суворі поличя своїх бундючних прапрадідів, що висіли в тяжених рямах по стінах. За нею обережно ходила нянька-бабуся; співала своїй дорогій зіроньці журливі пісні, що занесла сюди з рідного краю, з берегів широкого Дніпра, розказувала їй розкішні та страшенні казки, розповідала про славі запорозькі билиці і сповняла панянці гадки чудовими малюнками велетнів та завзятців, що за край любий голови клали. І вподобалась молодій красуні-князівні співоча українська мова, запали глибоко їй в серце пісні гнітючої туги і зворухнуло їй душу широке як степ запорозьке завзяття.

Ох, коли-б довідав ся сваволець-магнат, що його донька слуха хлопських пісень і байок, посинів би він із гніву-досади і казав би відьму-схизматку припяти до дыби, щоб аж кістки їй старі захрустіли! Та на щастя самого князя не було дома, а матав ся він зі своєю буйною зграєю по далеких країнах, залітаючи й до улусів татарських. В його замок закинений, повернений на німе гробовище, ніхто й не заглядав. Не було у сирітки родини, ото-ж і росла вона в самотині, красувала на волі серед замкової челяді й служок, яким байдужісенько було до її виховання. Двічі або тричі на тиждень заходив до князівни ксьондз з місцевого костьола і навчав її правд католицької віри; але його навчання рівняючи до няньчиних розповідок та байок здавали ся мертвими й нудними.

В замку лишило ся ще кілька молодих джур. Які були старші, тих вельможний пан узяв з собою, а які молодші, тих лишив дома. От між тими джурами був один з далекої України, родич якийсь няньці, захоплений панами з козачої значної сім'ї.

При чужих вони страха ради таїлись і не признавались одно одному, а на самоті горнулось хлопця до своєї бабусі, мов до рідної пеньки, і старенька любила його кривне; найкращі ласі шматочки для сирітки ховала, кучері йому шовкові чесала, голубила потай і на його видочок блідий нишком ронила сльозу. Чи чуже молоде горе викликало її, чи свої старі рани, се було тайною, але молодий Ясь у ті хвилини притуляв ся, припадав до колін своєї бабусі і цілував без упину її зморщену руку.

Так от отой самий Ясь, як поїхали пишні маїнати, почав безпечнійше вчашати до любої бабусі і не губив жадного слова з її чудових казок, жадного звуку з її журливих пісень, з її вродисто-притужених дум; князівна теж привикла поруч себе раз-у-раз бачити чорноокого, блідого хлопчика Яся з хвилястими кучерями темно-каштанового шовку, з насупленими тонкими бровами; а був він старший за неї років не більш як на п'ять; привикла вона його вбачати й слухати його уривчасту мову, привикла дивуватись, як в його очах темних, мов беззоряна ніч, займав ся огник блискучий, як малі та безсилі ще рученята стискались йому в кулаки. Коли стояло на замчищі літо і гіронами червоніли вишні, а калина притулившись соромливо до високого ясеня аж шаріла, а ластівки ширяли в яснім повітрі над баштами та шпилями, жартуючи з подихом ласкавого вечора, тоді панночка бігала по широкому, брукованому плитками дворищу і любила зазирати через мур у глибоке, безодне провалля, де на споді яскрилась блискучою биндою річка; а за тим урвищем, на тім боці знову здіймалась стрімчаком скеля; поза скелю вже геть-геть розлягло ся поле, окутане надокіла сизим, димчастим лісом. Їй так мануло ся тоді вирватись поза сей огидливий мур, перескочити через роззявлене, чорне провалля і побігти, покотити по полю далеко-далеко, або полинати пташкою, щоб увесь сьвіт був під ногами... Ох, як там широко та вільно та весело!

— Ой, Ясю, знаєш що? — притулить ся було вона до його плеча, позираючи в далиню. — Давай утечемо звідсіля ген-ген аж за ліс!

— А як піймають, що буде?

— Накричать, тай уже: мене ніхто не посьміє вдарити!

— Тебе, князівну, ні, а мене повісять.

— Я не дозволю! — ніжною тупне Ядвіга.

— Чиж послухають?! — зневіря Ясь.

— Та нас і не доженуть! — сперечає Ядвіга. — Я бігаю прудко!

— Таж ти, паняночко, ноженята свої об каміння побеш і не встигнеш за мною! — усміхається Ясь.

— А ти мене, Ясю, на руках понесеш, коли я втомлюся.

— На руках то воно можна... Тільки далеко так не втечеш.

— Чому? Ти мене раз понесеш, а я тебе в-друге...

— Ну, куди тобі, панно! — засьміється Ясь.

Ядвіга ображено надме свої губки, а сині очі її аж поїме слюза...

— Ти з мене, Ясю, сьмієшся! Бог з тобою, а мені тут скучно та нудно... Не люблю я, не хочу неволі!

— Не сьміюся я, моя зіронько, з тебе, а тільки куди-ж тобі й підняти мене? Ти от краще подумай, як би нам роздобути харчів на дорогу!

— Ага, ага! — утішилось зараз дівчатко. — Ховати-мемо що дня від сніданку та від обіду.

І запальні головки придумували всякі хитрощі, аби свої замаху затаїти від інших і спільна ся тайпа єднала їх душі і заставляла серденьята їх битись одними тривогами, одними надіями.

Але літо хутко летіло, а разом з теплом залітали і мрії дитячі. А коли на осінніх хмарах перебував з ворожої півночі холодний, занудливий вітер і починав у проваллі за кимсь тужити-квилити, а по замку в димарях і коминах стогнати, тоді ся тюрма ставала ще сиротливішою, ще хмуришою, ще смутнішою: плакали вікна краплистими слізами, не пропускаючи вже веселого світа, замикалися дубові двері, тума засідала в кутки й оселялась у порожніх покоях нудота, тай не було куди визволитись із цієї неволі. Одна тільки стара бабуся скрашала байками оті сумні та безкраї вечери.

Панночка було нагуляєть ся з дівчатками-однолітками, дочками замкових служок, набігаєть ся з ними по покоях-пустках, розбурха своїм радісним голоском та сріблестим сьміхом сонну дуну між мурів, тай кличе мерщій Яся до своєї любшої няньки послухати страшних казок та цікавих подій; а Яся й медом не ваб, а тільки розказує про славні козачі битви, про ревучі пороги, про хвилі-гори, про далекі турецькі твердині з білими мінаретами та високими мурами, за якими його браття по крові, по вірі знемогають у неволі.

— Няню, чи можна мені тут при тобі і при Ясю говорити по хлопськи? — питає було панна зі страхом.

— Можна, моя ясочко, можна; я не скажу нікому! — заспокоїть її бабуса.

— Я бою ся старої панни в „роброні“, що ходить з ключами; вона завжди лютує й страху, тай ксьондз грина, що по хлопському розмовляти і сором і гріх. Чого то, няню?

— Не люблять нас пани, моя ясочко, за людей не вважають і за віру гноблять.

— Чому-ж то?

— А от, аби нас усіх повернути на бидло, все наше добро від нас одібрати...

— Ах, які злі ті пани! Я й сама їх не вельми... а тебе кохаю над них і не дозволю запрягати як бидло! — І Ядвіга обнимала рученятками смаглу няньчину шию. — А ти, Ясю, теж не любиш панів? — оберталась вона зненацька до Яся, а той тільки губи кусав.

— Не люблю, — буркне похмуро Ясь.

— І ти-б їх не послухав, бидлом би не став?

— Вирізав би всіх!

— Ух, Ясю, який ти страшний! Я тебе боюсь, ти й мене заріжеш!

— Ні, тебе не заріжу... ти не схожа на них; у тебе очі не такі, як у них безжалісні, у тебе очі сині-сині, як небо у літі!

— Ах, Ясько мій любесенький! — залетить ся дзвінко сьміхом Ядвіга. — Ач, який ти!... А в тебе очі ще кращі... темні-темні... А коли сердиш ся, так вони ще темніші стають і ляльки в них грають.

— Дай мені лише вирости та сили набратись.

— Так щож ти зробиш?

— З буйним вітром полечу до своїх.

— А мене тут з лихими панами покинеш?

— Ох, який же ти, Ясю, недобрый!

— Гей, коби ти захотіла!... Та не пустять тебе, і сама ти не кинеш скарбів.

Замислить ся було Ядвіга, на дитяче личко набіжить лагідний смуток, а сині оченята затуманять ся.

— Не знаю... мені-б і за тобою було скучно-скучно та нудно, а й перлів моїх, самоцвітів, дорогого убрання шкода було-б теж.

— Звісно, панянка, князівна... — насупить ся Ясь і встроить свої карі очі в куток, відвернувшись від панночки.

— Не сердь ся, — підбіжить до його Ядвіга, — не сердь ся, Яську! Може тебе буде й жалкійше... Не сердь ся бо, соколе мій! — І вона обіве головку його рученятами і наділить чистим як сльоза, як кристаль поцілунок. — Побіжім-но в залю та на тих панів погукаємо!

І Ясь забувши хвилову досаду біжить уже розмахуючи руками, доганяє моторну панянку; тільки було бабуся бурчить, поспішаючи натовленими ногами за гонивітром.

А що неділі приходив пан каштелян разом з замковим доглядачем, старим паном Запольським, і показували молодій панні иньчі скриті покої й комори, завалені цілими кучами золота, срібла, самоцвітного каменю й зброї; пани розказували князівні про її прап्राдідів славу і про те, де вони й яким славетним рабунком здобули сі скарби. В їх розповідках любі та дорогі козаки ставали вже клятими розбишаками, у яких слід було все одібрати, а самих винищити... тай віра їх, мовляв каштелян, була заклята Богом. І молоденька панянка на тих скарбах пасла очі, розжеврющись якоюсь знадною жагою, а від розповідків отих на неї віяло холодом і мимоволі надихало в серце їй лжу: хто з них правий був, чи вони, чи няня? За няню озивалась душа, а за них — самоцвіти іскрили... Так плили молоді літа князівни Ядвіги і хлопчика Яся.

Не раз укривалось замчище білим килимом, не раз отой килим збігав каламутними водоспадами в річку, не раз своє пишне убрання змінювали дерева, не раз повертались з вирія щебетливі ластівки; а молоденька князівна все вбирала ся в красу та росла почуваячись теплим прихилом до поривань запального Яська. Не спадало й на думку нікому, щоб у дитячому серці ясної маґнатки змогло зародитись кохання — і до кого-ж? До ганебного хлопа-схизмата, до гадючого виплодка, що його й ошадив князь тільки ради вродливого личка! Але серце людське свавольне як море і не слуха жадних наказів, а шалено лине до того, що йому мило та любо.

II.

Як виїхав із замку грізний князь Потоцький зі своєю командою, то немов поняла його хвиля: долітав часами здалека гомін

про його люті наїзди, але дійсних вісток від його не було й жа-
ден ще з його війська назад не вертав ся.

Коли-б замок Потоцького не був таким нездобутим, то за
виїздом дідича-можновладця знайшов ся-б охочий з завзятої шляхти,
та ще й не один, що захопив би наїздом отой замок з напакова-
ними скарбами; так його-ж боронили скелі високі та грубі, з вер-
шин їх визирали горласті гармати, а націляти їх уміла зручна
рука пана Дембовича, якому й доручена була ота твердиня.

Любували нею й пишним замком із-за ліса заздрі напасники,
а підійти ближче боялись... Крім того спиняло зухвальців і те,
що за князя Потоцького, яко найпершого магната в Короні, засту-
пив ся-б і король і Річ-Посполита.

З того то панам і панянкам, що лишились у замку, жилось
безнапасно, безпешно; тужили вони, правда, за своїми дружинами,
батьками, братами, і за невідомістю долі кривних порались
сумно в своїх господах та до костьола ходили в жалобі.

Що осени дозорчий за замком і княжими добрими пан За-
польський посилав своїх вірних підручних по далеких і близьких
маєтках збирать рату, і посланці вертались назад з довгою валкою,
а в мажах напаковано було всякого добра горами: і борошно,
і всяка живність, і полотна й сукна й мішки талярів битих, а за
возами йшли дорогі коні, воли круторогі й корови...

З рипом спускав ся тоді важений, дубовий міст, відчиня-
лась залізна брама і ковтала на віки все те добро, що загаро-
ване було людом по широких, безмежних, князівських землях.

Ся осіння збірка добутків розбуджувала завжди замкових
мешканців від сну, а Ядвізі приносила невимовну радість. Не вва-
жаючи, що стара панна в роброні заказувала їй пильно, аби не
сьміла до хлопів зближатись, Ядвіга метушилась раз-по-раз між
вовів, заглядала в мішки, любила кожною річю, давала коровам
сінця, гладила овечат; але найбільше її цікавило, що там далеко-
далеко за сими мурами чинилось; і вона розпитувала кожного
хлопця про все, про все... а говіркі селяни розказували ясно-
вельможній панянці, як по селах зеленіють рунами ниви, як по
ярих, пишних лугах пасуть ся отари, як ягоди ростуть по степах
та гаях, а губи й гриби по лісах.

І знов було причепить ся до Яська цікава Ядвіга.

— Поїдьмо тай поїдьмо на село: там так весело!

— Весело? — мовив хмурий Ясько. — Ти, князівно, не гаразд їх розпитала: нехай би вони тобі розказали про посесорів та про Жидів-орандарів, як під їх канчуками приходить ся нещасному людови працювати над силу.

— Так ми виженемо Жидів та посесорів!

— А тоді тобі, моя зірко, не будуть возити талярів та дукачів мішками.

І замислить ся знову молоденька панянка, і журно схилить на груди свою чудову головку тай задавить зітхання.

А селяни з порожніми возами виїдуть із замку, поза ними зачиняють ся брами, і знов нудною стягою потягнуть ся самотнє життя. Минуло такої нудоти пять років. Коли се не в черговий час, а саме на провесні відчинила ся замкова брама і впустила кількох вершників; тяжка зброя їх була в куряві, а за ними ще їхали три ковані мажі, вкриті воловими шкурами, увязані добрими шнурами та ланцюгами.

Збентежилось замчище приїздом несподіваних гостей. Вибігли жінки, спяніли від радощів і повисли з риданнями на широких, закутих у сталь грудях своїх оплаканих та незабутніх дружин. Вибігли на зустріч і стара панна і пан Запольский, і старі слуги, і замкова шляхта, і нянька, і молода князівна.

Розпитували всі тих вояків, що повернулись з далеких походів, про ясноосвіченого князя Владислава, і з запальною цікавістю слухали розповідки про його славні діла, омочені ворожою кровю; ото-ж і довідались усі, що його милость прямує тепер зі своєю командою до Єрусалима поклонитись домовині Господній, і незабаром прибуде сюди, а три мажі напакзовані многоцінною здобичю присила ото до скарбниці.

Байдуже слухала Ядвіґа розповідки про свого батька-князя; заледви вона його й пам'ятала, тай то відбив ся він у її памяти в той час, коли суворий та хмурий сидів при холодній, мертвій матусі. Спогад той якимсь тягаром, камінем завав їй у душу, і постать батька відзначалась чорним тавром: так ото-ж при розмовах про батька ворухило ся у неї одно лише почуття непевного, сліпого страху.

Зо страхом учула князівна, що батько її живий і от-от має в свій замок вернутись; тільки тоді занялись її оченята, коли з кованих маж почали виймати важкі золоті кубки та церковні чаші та коралі та перли...

Вона стала знов любитись усіма тими скарбами, награбованими її батьком, та збентежений Ясь з визвіреним лицем аж сійнув її за руку й прошипів:

— Відійди геть, панянку, не любуй на загвалтоване твоїм батьком добро!

— Ясю, чого ти? Щож я скоїла? — здригнулась Ядвіґа.

— Як у тебе й духу стає радуватись на грабіж розбишаки?

— Як то розбишаки? То, Ясю, мій батько добув!

— Але згубою безневинних! Глянь, он на тім золоті запеклась кров!...

Позирнула трівожно йому в очи Ядвіґа й не пізнала по обличчю Ясика; воно в мить із безжурно-дитячого стало мужнім, суворим: на білім, чистім чолі, обмеженім темними пасмами, поклала зморшки образа; очи з під насуплених брів гнівом іскрили, ніздрі роздimalись поривним диханням, а на блідих щоках спалахнув огонь; у цілій стрункій та гнучкій вже поставі юнака-Яся відбилась така краса незвіданих чарів поривання, що Ядвіґа аж відступила на крок, замилювавшись своїм скаженням, дорогим другом, і найуперве в її дитячому серці зворухнулось нове почуття, повне солодкої втіхи.

— Правда твоя, Ясю, се щось гидке! — І її обняв сором.

— А ти ще все отими скарбами втішаєшся та милуєш, а там у твоїх льохах таке-ж саме добро!

— Що ти? Там родове наше..

— Зідране з трупів, що життям своїм за оте родове заплатили.

— Ясю, не кажи так!

— А чому-ж би то, коли се правда, та ще така, що широкою тугою на нашу землю лягла, що стогін її від Дніпра до Карпат розлягається? Заходив сюди старець божий і співав думи про наше незміряне лихо. Ех, панночко, уже на що я тебе за твою лагідну душу та за очи чудові кохаю, а коли будеш ти награбованою скарбницею себе тішити й бавити, то й з тобою я розбратаюсь.

— Ясю, серденько, сонечко, я не хочу, чуєш, не хочу, аби ти мене зацурав! — заридала як дитина красуня Ядвіґа. — Ні в золоті, ні в самоцвітах я кохати ся не буду... але й ти мусиш мене лише кохати... Ось диви! — І вона зірвала з своєї тоненької шийки низку коралів і закинула їх через мур у провалля...

Ясь поцілував шпарко свою приятельку Ядвігу і між ними скріпився знов мир; але з того часу в їхні дитячі відносини виринулось щось нове, бунтовливе.

Ядвізі йшов дванадцятий рік і в с'ім гарнесенькім легурнім дівчатку прочував ся вже розквіт могутньої жіночої принади: південна матірня кров наділила її чорними як крило ворона косами, тонкими рисами обличчя і синіми очима, що темрілись під стріластими віями, а північна батьківська кров надала їй біле, цукрове обличчя і жарко-рожевий румянець. Усі чудувались Ядвігою і пророкували їй сьвітозоряну долю.

Ото-ж як князівна вже доростала, то стара панна в роброні, Казиміра Сливинська, взяла ся до едукації будучої властительки ключа нечисленних маєтків: відкривала їй тайни господарства, водила придивлятись, як тчуть полотна, обруси, рушники, як гаптують золотом та каміннями кунтуші, як плетуть дорогі килими, а то й як квасють огірки чи коптять полотна чи варють литовські меди; подеколи лекції практичного знаття змінялись на читання сьвятого письма, і на тім ясноосьвіценої князівни осьвіта вершилась.

Ясь теж переріс уже був стан джури і вигнав ся в стрункого та бравого юнака, готового вступити в княже військо. В замкової шляхти навчав ся він зброєю володати та на скажених конях літати, на льоту птицю стріляти; але найкращим порадином у вояцькій справі був йому старий козак, що на фольварках мешкав. Припав йому Ясь до душі і він наділив молодого юнака всім своїм вояцьким знаттям та й усіма думами, наставляючи раз-по-раз тікати від сеї шляхти на Запорожя, бо там тільки й наука.

І грів у своїому серці Ясь оту заповітну мрію й марив отим Запорожям більше, ніж Турчин своєю Меккою марить.

І Ясь і Ядвіга перелинули тепер за ясну стягу безжурного стану; у кожного з'явились обовязки і потягли молодят на різно; нерозлучні поперед діти стали тепер рідче стрічатись, та й самі зустрічі їх згубили одслід безхмарного ранку і дитинного щастя...

Кілька місяців у кожнім дворі панувала тривога. Що божого дня ждали приїзду ясноосьвіценого князя; але дні минали за днями, місяці за місяцями, і жданки блідли, слабіли, поки й замерли цілком...

Зійшов рік — і звиклись знов усі без господаря; пролинув другий — і почали всі впевнятися, що його нема вже й на сьвіті. Нудлива тиша осілась... Коли се враз літнього ранку прилетів гонець і зняв усе на ноги; немов громом оглушила всіх вістка, що завтра до замку має прибути сам найяснійший король.

III.

Цілий день і цілісеньку ніч у замку йшла метушня, стояв шарварок: готували ся пильно до прийому найповажнішого і найяснійшого гостя; підметало ся дворіще, вивішувались розмаїті покраси, виставляли ся квіти, рослини, а кухарі після довгого спочиву закотивши рукави порались тепера коло потрав — сікли, товкли, смажили, крутили рожна і розводили ціле пекло у печах.

Яся послано було до льохів з старим клюшником наточити з почорнілих порослих мохом бочок старого венгерського і столітнього литовського меду.

Не раз Ясь ще хлопятком бігав по тих темних, довгих льохах, що розчахались на незлічимі і несходимі печері; там він з Ядвігою бавив ся часами у пужмирки; і любо-ж було у тім лябіринті підземнім гукнуть і прислухатись, як розлягалась і переливалась луна, то зростаючи голосом, то стихаючи й гуляючи десь далеко-далеко... Розказували люди, що тим льохам і кінця-краю нема, що їх для князів цілі покоління копали, і що вони простяглись під землею аж до Дністра. Ясьови завжди хотілось допевнитись, чи то правда, й дійти до кінця... але деякі печері були завалені глиною, тай моторошно було самому нишпорить під землею, де віяло звідусіль холодною могильною нічю.

Тепера плутаючись з дідом Віцентом по незнайомих ще переходах, Ясьови знову спало на думку, що добре було б і для його укоханої мрії вислідити сі печері до краю. В однім закутку здало ся йому, що через навалену глину злегка пробивається сьвіт; от залишивши діда поратись коло литовського меду, він завернув назад до того заваленого закутка і розкопав трохи відтулину; коли й справді щілина прямувала до річки, бо вчувалось дзюркотіння води. Дід про те не дав йому досвідчитись у сій справі і покликав до себе.

А пані Сливинська ще зранку не відступала ся від князівни: настановляла її, як перед таким найвеличнійшим, найясній-

шим гостем триматись, як стоячи віднодідати на його запитання, титулюючи раз-по-раз „найяснішим крулем“, як до руки підходити, як кланятись і як відступатись, не повертаючись тилом. Усієї настанови й накази наганяли на Ядвігу страхи, і їй король уявляв ся майже страшилом, перед яким усе мусіло з дриготом падати ниць. Князівну лише цікавило те, що на неї при тій науці приміряли й багатоцінні оздоби: і намиста яскраві, огнисті, і серги, і наручя чудові, і розкішні коралі, і контуші сутозолоті, оксамитні, едвобні, оздоблені гапליками, самоцвітами та діаментами. Всі ці убори примірялись, приганялись до ясної панянки.

— Ач, як ти вигналась! — завважила стара панна. — Майже й перешивати не треба, мов на князівну зшито! Та тривай, не крутись бо, дай хоч додивити ся пильно... Зовсім геть доросла, хоч до шлюбу! — додала усміхаючись панна Сливинська.

Ядвіга зайнялась, немов ранок рожевий, і зазирнула потай у зеркало; глянула й записала ся, — їй було себе не пізнати: в пишнім, блискучім уборі, в сяйві яскравих діamentів, променистих рубінів та шмаратів, у вилискуванні ясних перлів вона виглядала чарівною, не дівчиною навіть, а красунею-царицею...

— Вилита покійна мати-цариця! — милувалась і няня своєю дитинкою, не вважаючи на примхи панни Казимири; вона не згодилась, аби без її ока прибрали її викохану зіроньку, ясну князівну. — Достотно бачу її на останній учті перед тим злочасним полюванням...

— Так, — згожувалась і стара панна. — Тільки князівна буде вищого росту, більша й цвітніша за небіжку.

— Краща, краща, нема що й казати! — не тямилась від радощів няня. — Такої мальованої красуні нема другої на світі... От хоч сходить цілий світ, коли знайдете другу таку красуню, так я своєю старою головою наложити готова.

— Що ти, няню! — спалахнула полум'ям князівна від захвату і обвила бабусю руками.

— Що то єсть! — покрикнула з гніву панна Казимира. — Треба вже забувати хлопські звички і пам'ятать свою високу поставу... Час уже залишити отсі панібрацтва, час і пора стати недосяжною й пишною, як вимагає ім'я, що ти носиш, ім'я перших у крулевстві князів Потоцьких!

— Так, так, моє ясноосвіщене князенятчко... — додала няня.

— Але панно, — відбила Ядвіґа, — то-ж моя няня, я її кохаю як маму...

— Фе, чи тобі-ж не сором, — запалилась ще більше стара панна, — рівняти якусь просту хамку до княгині? Се неподобно навіть, до чого збавило тебе панібрацтво з хлопами! Ти ще не ляпиш чого такого ганебного перед величньою персоною найяснішого круля!

— Тим паче, — згоджувалась і няня, — що він напевне закохається в мою зірочку і одружить ся, бо найясніший круль удовець.

— Що дивного! — ствердила панна. — Потоцькі і могутністю й заможністю королям не поступлють ся; тільки от наша панна Ядвіґа відсахне його від себе своїми хлопськими поглядами й прихилами.

— Не хочу я, не хочу за короля заміж! — лементувала нервово князівна, з очима повними сліз, скидаючи з себе халливо убори, злякавшись, щоб вони справді не навіяли ще такого лиха. — Не хочу, я його боюсь, вашого короля!

— Та заспокій ся, — завважила Сливинська, — ще тебе ніхто й не свата; ще за рано, ще повчити ся треба: от коли-б твій тато, князь, замість того, щоб по бусурменських землях блукати, та вернув ся до дому, так ти-б за пів року стала ілянцованою...

— Ох, коли-б ясноосвіщений князь позирнув на своє дитинятко, умер би від радости! — озвала ся й няня.

— Не борзо-б тільки подякував за „едукацію“ хлопську.

— Не лайте, панно, моєї дорогої няні; я й при батькові буду її над усе на світі любити! — образилась князівна і вибігла зі спочивальні на дворище.

Вона кілька раз пройшлась по широких кам'яних брилах і зупинилась край башти: всі її розмови бентежили її гадки новими, чарівними й страховитими почуваннями; вона не могла ще в них розпізнати ся, а почувала в собі лише незвичну вагу; тільки свіже осіннє повітря гамувало поволи її збурену кров.

Усюди кипіла робота: по мурах вилискували важенні гармати, по яких уже парусило й грало проміння; на високих шпильях приладновували короговки; важкі з високими спинками кресла виносили з палацу на дворище. Товстий, червоний як буряк пан Запольський бігав усюди засапавшись і лаяв усіх що хвилини.

— Не так, лайдаки! Не так, хамиська! Ой, що я вдію, бідний, з отим проклятим бидлом? Запаскудили все, загноїли, а тепера що казати мені перед найяснійшим? Куди ти, идоле? На-а-зад!...

Все се розвітрило помалу молоду панну, і вона забувши навіяний на гадки жах, реготала щиро з сьмішного пана Запольського. Ідучи поуз льох вона запримітила, що двері йому відчинені і що челядники з них виносять важкі посудини.

— А хто там у льоху? — зацікавилась панна.

— Старий Віцент і Ясь джура, — відповів челядник.

— А, і Ясь там! — подумала князівна і їй чогось стало їй соромно й гірко, що вона й доси не згадала про його; тепера навпаки вона в своїм серці почула такий наплив прихилу до свого забутого друга, якого ще ні разу в житті не зазнала; і зразу наважилась вона побігти в льох, побачитись з ним і переказати йому про все, що там говорилося.

Ядвіга з дитячою прикрістю збігла в низ по кам'яних сходах і тоді лише зупинилась, коли її огорнула вохка, холодна пільма. Тільки тепер опам'яталась князівна, що не захопила ні каганця, ні смольниці, і торкаючись рукою слизької стіни почала вона помацки по темному хіднику посуватись уперед; але досягши розвитку вона зупинила ся вагаючись і стала гукати. Підхопила луна срібний її голосок, покотила по переплутаних хідниках і кожен із них відгукнув ся радісно: переливали ся, перегравали ся згуки, аж поки не гасли десь далеко-далеко. Довго князівна тішилась жартовливими виграшками луни, поки не дочулась, що вона й їй принесла з підземної темряви знайомий, дорогий відгук... Затремтіла від радості панна, що її почули, і почала стиха прямувати на голос; незабаром по відповіднім одгукам завважила вона, що вибрала добру дорогу, та ось нарешті й непевне, червонувате світло заближало далеко в темряві; князівна пішла на його сьміліше.

— Ясю! Го-го! То ти? — спитала вона наближаючись.

— Я, я, моє сонечко! — крикнув осяяний радістю Ясь. — Як я голос твій пізнав на такій далині! Старий Віцент праворуч пішов, а я ліворуч, і вгадав.

— Любий мій Ясю! — скрикнула і кинулась до свого друга князівна.

— Ех, і щастя ти мені принесла, моя квітко рожева, таке щастя, якого мені й не снило ся! — промовив Ясь цілуючи її

рученьку. — Ми тепера так рідко бачимось; тебе ховають усе в замку, а мене ганяють то на полювання, то на науку, а коли й трапиться здибатись з тобою часами, то все при чужих.

— Та тепер уже в купі й бігати й бавитись ніяково, — завважила смутненько Ядвіга.

— Ох, минув золотий час, минуло ся й моє щастя! — зітхнув тяжко Ясь.

— Чого минуло ся? Не кажи такого сумного, Ясько, а то я заплачу! Мене й без того вимавіжили за приїзду того короля; такого наговорили, настрахали, а ти ще журиш мене...

— Отсей самий приїзд і мене проняв наскрізь, немов ножем серце. Слухай, кохана: я прагнув з тобою побачитись, поговорити щиро, по душі, Бога про те благав і Милосерний послав мені несподіване щастя. Хоч на останку, перед розлукою довгою, а може... хто віда... й довічною...

— Ясю, серденько, голубе, не лякай мене! Сього з роду не буде, я не переможу сього! — промовляла тремтячим голосом дівонька, горнучись до свого товариша-друга.

— Ох, моє щастя, мій незбутошній сні! — пригортав її Ясь. — Але таке горе може впасти нежданно, негадано: не дарма-ж їде сюди завтра король!

— Та ще от-що вигадує, Ясю, стара Сливинська, ота панна гидка: провдить, що король удовець і що ніби може зо мною побратись...

Ясь затремтів і випустив із рук смольницю; вона встромила острим кінцем у землю і від руху погасла. Впала ніч і запанував морок; але недавні ще діти були тепера охоплені таким пекучим питанням, що не звернули навіть уваги на безпросвітню темінь...

— Не знаю, чи станеть ся те! — промовив по довгій мовчанці глухим голосом Ясь. — Але що тебе може король до свого двору спровадити, то се вірно: він уважаєть ся за опікуна твого прирощеного... Твого батька нема, покинуту дочку свого маїната король може взяти на едукацію до свого двору.

— Я не поїду, не поїду до його! Я його боюсь! Не пускай мене, Ясю, звідсіль, з отсього замку: перше я хотіла тікати, а тепер воліла би до самої смерти зостатись, аби мене не чіпали! — нерозважно ридала Ядвіга на грудях у нерозважного Яся.

— Слухай! — поривно мов дивлючись говорив Ясь. — Ми вже не діти і повинні не жмурячись глянути своїй долі у вічі! Межи мною й тобою ширше провалля лягло, ніж межи камянецькими скелями: ти — ясноосвітлена князівна, дочка першого можливо-владця в крулевстві, майже рівного з самим королем по достатках, а я — бранень, княжий хлоп, хоч може й значного козацького коліна, та ще в додаток схизмат...

— Ні, ні, хто-б ти не був, а мені ти найдорожчий за все на світі!

— Ще в тебе озивається дитяче серце, малечих літ приязнь...

— Ні, ні! — похитала незгідно головою Ядвіга.

— А у мене, — пробач мене, моя люба та мила князівно, моя перша й остання утіхо на світі, мій сьвятий раю, — у мене серце змужніло і давно воно не дитячими втіхами бється, а тріпоче від такої муки, від якої юнаки в одну ніч не зазнавши навіть життя сивіють і дідами стають...

— Не лякай мене, Ясю, у мене й без того в грудях нудьга... Чим же ти хворий?

— Збагни, коли можеш! — шепотів палким голосом Ясь. — Я люблю тебе... кохаю... розумієш? Кохаю... так, що жити без тебе не можу, на всякого за тебе кину ся звірем, не побоюсь ні тортур, ні самої смерти...

Ядвіга спочувала, як її тендітні рученята тремтіли в руках у Яська, як він стискав їх до болю, як незваний огонь займав ся від стискання по жилах, біг зневолюючи її серце тьохкати таким солодким захватом, таким раюванням, що вона спізнавшись у ту мить не чулась уже, як доросла.

— Ясю, адже-ж і я тебе ревне кохаю!

— Кохаєш? Чи правду ти кажеш? Не ошукуєш ні мене, ні себе?

— Правду! Присягаюсь Найсвєнтшою Маткою!

— І ніколи з князівського серця не викинеш сердешного Яся?

— Ніколи, до смерті!

— І ні з ким не одружиш ся?

— Хоч би мене зарізали!

— Так поклянїм ся-ж тут під землею бути вірними одно одному до самої смерті...

— О, я готова поклястись чим хочеш і сповню те, вірь! — покрикнула з запалом молоденька князівна.

— Прокаауй же за мною! — виголосив Ясь урочисто взявши її за лівницю, — а праву підніми ось разом з моєю, як перед євангелією. Коли хто з нас спокусившись якими небудь привабами в світі зрадить другого, або хоч на хвилину завагаєсь узяти муку за друга, або хоч пожалкує більше за його скарбів та втіх, то скрий того земле у подрах своїх, щоб очі його не бачили світу божого, щоб уста його не промовляли більше облуди! Слухай же, земле-ненько, тобі клянемо ся! — закінчили виразно своє присягання два молоді голоси і земля їм відмовила глухо: ...„Слухаю... клянемо ся...“

— Ясю, земля відгукнулась! — завважила полохливо Ядвіґа і почула, як мороз перебіг їй по спині.

— Так, відгукнулась! — відповів захватливо Ясь. — Тепер ти моя, і щоб не сталось у житті, тільки від трупа мого одірвуть тебе! Ох, як подлий хам, нікчемний, мізерний хлопчисько коха дочку першого можновладця! — І він притиснув до свого молодого, але міцного вже лона тремтячу від незнайомого зворушення кралю і опалив її шаленими та палкими цілунками...

— Ясна панно! Ясноосвіцона князівно! Де ви блукаєте? — розляглись голоси із-за ближчого хідника і світ від смольниць побіг червоними плямами по вигнутих склепіннях печер.

Ясь відскочив і сховав ся за виступ, а Ядвіґа не погамувавши обурення ледве-ледве відвела голос і відгукнула:

— Я тут... заблудила...

— Боже мій! А там усі перелякані, шукають, нишпорють, перетрусили цілий палац...

Прибув уже королівський почет.

І з замираючим серцем Ядвіґа стала по сходах зціматись у гору, осяяна крівавим світлом смольничних огнів...

(Далі буде).

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

IV.*)

Коди Ядвіґа вийшла з льохів, то їх так засліпив соняшний сьвіт, що аж зелені та червоні кола стали в очах, і вона ледве не впала. Відпочивши на порозі, вона озирнулась округ і вбачила на дворіщі кілька осідланих й уючених коний, та якихсь незнайомих людей; важно вони походили і віддавали згорда накази.

Деякі з прибулих — завважила вона — були молоді й гарні, одягнені в пишні убори з золотими шнурами та кутасами, а иньші були в мідь і срібло закуті; на око вони видавались страшні, і Ядвіґа втекла мерщій до себе в свою сьвітличку.

Напалась на неї нападом панна Казиміра і почала гризти з піною на губах, що вона нарешті урве їй нитку встрявати завжди туди, де по́рають ся хлопцї, що з нею, панією, не любить князівна сидіти і переймати шляхетні думки, поведенції й маніри, а з хлопцями їй бавитись любо; тепер уже вона сама буде прохати найяснішого круля звернути на сирітку увагу, що коли закрив ся від неї батько плечима, то вона сама нарешті напосяде, щоб вислати геть хамського того накоренка Яська, бо вона певна, що князівна принизить ся до панібратства з тим схизматським бидиськом. Зблідла князівна з образи, аж затремтіла, а про те відрізати тій панні словом належним не зважилась: деякі хиби,

*) Див. кн. I, ст. 17—40.

а надто страх за Яська згасили її запал, і вона приміляючись попросила вибачить їй пустоту, яку вона вчинила цікавості ради.

Підлещена панна зараз помякла і порадила князівні краще спочити гаразд, щоб бути готовою на завтрішню зустріч.

Ядвіга поклікала дорогу свою няню до себе і замкнувшись щільно лашилась до неї довго та чуло, пригортала бабусю і плакала на її поморщеній шиї, та згадуючи Яськові клятьби ховала своє зашарене личко на її лоні.

— Моя ясочко, моя зірочко! — шепотіла няня, — дитиночка моя люба та мила! Бентежишся ти занадто й не диво, але то не гаразд; ач, як у тебе серце палко тріпоче! Ляж краще, засни!

— Не хочеться, няню... от нема сну ані крапельки!

— А ти розберися і ляж; он уже й сонечко боже лягло в постіль свою з-за хмар рожевих, легеньких, так і ти! — умовляла мазунятко своє бабуся, гладючи по кучерявому шовку, що спадав темними хвилями на біленькі плечі. — Приляж бо, приляж: я тобі казочку розкажу, а сон прилетить її слухати, тай стулить тобі оченята!

— Розкажи, моя голубочко, розкажи, ріднесенька, про того чабана, що одружився з королівною... Адже се може статися, няню? Адже так було колись справді? — допитувалась князівна.

— Було, було те, що кажесться в казці, було колись правдою, тільки давно — за царя Гороха, коли людей було троха!

— А хіба тепер того бути не може?

— Не може!

— Чому?

— Та яка-ж королівна тепер з чабаном захоче вінчатися? Теперішнім королівнам треба таких молодих, щоб чоло було срібне, а потилиця золота, щоб на персах була зірка, а на спині червінці.

— А чому-ж давні королівни шлюб брали?

— Ет, моя кралечко! Тамті королівни не були такі пишні та горді, як ниньки; перше люди по prostu жили: королі за плугом ходили, а королівни льон прали не знаючи них.

— А я, няню, не хочу гордою бути, не хочу, от як мене не примушують, я не хочу; гордості й лютість — теж саме! — обурювалась князівна.

— Та ти, кралечко, у мене діямент найясніший, що найперша зіронька в небі! — Обняла няня Ядвігу, перехрестила,

поцілувала і почала сівши в ногах: „За морем-океаном у тридесятому царстві, у славному панстві жив був король, а в того короля та була дочка, преслічна паняночка...”

Старечий голос рівно й одноманітно гучить, а князівна стуливши очи не спить і не слухає казки, а десь то своїми думками літає по невідомих краях, по незнайомих землях, по невбачаних чертогах... Тільки перед сьвітом сон їй стулив натовлені очи, тай то не тихий, не лагідно-супокійний, а бентежений, бунтливий, повний лиховісних химер.

Примарилось князівні, ніби вона одягнена у променисті шати, осяяна блиском самоцвітів та перлів іде кудись до привабливого пишнотами храма; люд падає їй до ніг, здивований гомін хвали летить їй на зустріч, якісь то лицарі пишні ждуть її на сходах храмових, а з храму хвилями линуць чудові згуки нечуваної ще музики, повні раювання й звияги. Коли се враз розліг ся їй із заду знайомий голос, від якого їй серце здригнулось; вона пізнала той голос — то звав її Ясь: „Потривай, куди ти йдеш? Ти забула мене, забула свої присягання!”

Їй жалко Яся страшенно; боляче відбивається в серці його благання; але він далеко, десь у птьмі, в брудній млі, а тут близесенько рай сьвітозорий... Вона вагається, мучиться, але все таки не спиняючись простує вперед.

— Ти зрадила, знати, присягання? Так заступись же хоч земле за мене! — грімотить Ясїв голос уже грізно.

Розліг ся під ногами гуркіт і грім; земля своїм лоном здвинулась. Затремтіла князівна і почула в серці смертельний холод...

Перед нею замість осяйного веселками храма підвелось важко щось велитенське, чорне, жахливе, з роззявленою пащою, і та паща втягла її в свою прірву і замкнулась... І почулось князівні, що вона летить крізь некельну ніч у безодню, а каміння та глина гудуть і летять їй на здогін...

Прокинулась Ядвіга з жаху, і прокинулась від грому, тільки не землі, а гармат! Замок воздавав ясу королівському почту, що наближав ся пишно від Камянця.

Скочила з ліжка Ядвіга, убралась хутенько і вийшла з панною Казимірою на кружганонок, з якого виявив ся чудовий прозір у далиню... Вийшла і скам'яїла вона від незвичайного видовиска. З усіх замкових балконів звисали в низ розкішні, ясні килими; на шпильях баштових маяли короговки; по мурах і бойницях стояли

скрізь озброєні вояки; ранішнє сонце грало сліпучо на їх блискучих, срібних та сутозолотих телягах і шеломах; край залізної брами відчиняної на розмах стояло в ризах духовенство оточене хоругвами, хрестами й зіздами, з біскупом на чолі; по крутих сходах вибитих кривулями в скелі, по мосту і аж геть до другого узвозу протягнуто було сукно червоне як жар, а по йому посипано було скрізь зелених віточок і квіток, а на тамтій стороні стояв комендант твердині пан Бровальський і доворця замку пан Запольський з почтом... По балконах, кружганках, дахах шулив ся і мостив ся народ... А з-за синястого ліса виступала блисуча кіннота, попереду якої на білому румаку їхав огрядний лицарь; то був король польський.

Враз за зближенням пишого поїзду з мурів гукнули ясу громами гармати; білявий, густий дим вилітав з мідяних пащ цівками, кучерявив ся над урвищем і покрашений соняшними, рожевими хвилями плив по проваллю. Коли король над'їхав до узвозу, комендант здавши відомість про тверджу, відступив на бік. Усі корогики спустились перед королем тричі, а півчі в білих сорочках обшитих плетевом заспівали разом з ксьондзами: „Te Deum laudamus!“ Приложившись до хреста і взявши благословення, король нарешті з'їхав на місток брами при заглушнім галасі: „Вік довгий! Нех жие!“

А князівна Ядвіга разом з панною Казимірою стояли давно на порозі край дверей у палаці і ждали велезначного гостя. Величнн картина, що впала зараз на очі Ядвізі, зрушила її надзвичайно і нагнала ще більше страху, так що коли король одержавши справоздання дозорці, скочив з коня і став наближатись до неї, то князівна так зблідла, що панна Казиміра злякалась, щоб вона була не зомліла. Але король з такою чарівною, ласкавою ухмілкою запитав: „Так се доня мого найкращого друга князя Владислава?“ — що у Ядвіги десь дів ся той жах і поломінє пихи самовтішної зайняв її щічки румянцем.

— Так, найясніший королю, я його дочка! — відповіла вона сьміло тай поцілувала протягнену ласкаво їй руку.

— Ні, моя преслічна дитино, мого друга дочка має бути привитана мною не так! — І він пригорнув до свого лона князівну і поцілував її тричі. — А тепера приймай у себе гостя, князівно, а ми зауважимо, чи їй мосць так саме привітна й гостинна, як її покійна матуся, непорівняна Люкреція. — І король тихо вітхнув.

Не стямившись від захвату з природним повабом і зручністю Ядвіґа простягла руку до широко розчинених дверей і ввела короля в пишну, патретну салю, де готовий уже був розкішно обставлений стіл.

Король сів на почотне кріселко і припросив Ядвіґу сісти обік себе, за нею вже сіла Казиміра яко опікунка недорослої князівни; підтоптана панна до того була зрушена такою честю, що мало-мало не впала з стільця. За панною Казимірою порозміщався блискучий королівський почот; до столу завитані були і комендант і дозорця замковий. Коли всі посідали, гайдуки в дорогах гербованих уборах стали розносити розкішні потрави й наїдки. Ядвіґа трохи заспокоїлась від буйної радості, що сколотила їй серце і змогла вже озирнути пишну громаду не спянілим, а міркуючим оком.

Король, що сидів поруч неї, був одягнений простійше за інших, а решта придворців сліпила очі басчною пишнотою: і едwab, і оксамит, і соболь, і горностаї, і срібло-білі плетева, і золото, і добре каміння, — все вабило і тішило око своєю красою. Багато сиділо круг стола гарних облич: і мужніх з підголеними чупринами та довгими вусами, і юнацьких з ледво примітною тінню на верхній губі, але Ядвіґа зразу пізнала-б між ними свого короля, хоч би його й не показувано: в рисах обличчя його ясної мосці було стільки шляхетства й лицарської поваги, у погляді великих сірих очей світилось стільки влади й величі, що мимохіть перед ними сумирялась гордота і виринала покора, а безмірно ласкава ухмілка його і шире поводження зразу прихилили серця.

— Як вона схожа на свою неньку! — замислено промовив король, поводючи руками по шовкових пасмах Ядвіґи. — Те-ж обличчя, ті-ж риси чудові, тільки очі світліші! Чи то не правда, панове?

— Дійсна правда, найясніший крулю! — відповів поштиво один не молодого вже віку вельможець. — Але князівна обіцяє бути гарнішою навіть за матір!

— Не тільки обіцяє їй мосць, а вже й є! — відбив з запалом молодший.

— Князівна-красуня, найперша красуня, про се не сміє жаден змагатись! — підхопило разом юнацтво.

— Я згоден з вами, панове! — усміхнувся король. — Князівна буде покрасою наших бенкетів і учт у Варшаві та

Львові! Але що ми накоїли панні! — додав він, кинувши оком на неї. — Ми її засоромили і поняли полум'ям чарівний її вид! На Бога, я за свою молодь прошу вибачення: на мову вона завжди безміра.

А князівна за соромом нічого вже й не бачила перед себе: сі хвали голосні і тішили її серце, і займали личко огнем, і сповняли очі сльозою.

А Ясь стояв тут же в салі між джурами й усамоуважав королю. Звеличання Ядвіґи і голосний присуд її краси збурили кров і йому, але зовсім з иньчого приводу — вони запалили йому гермонську рвію; закоханому Ясьови так заманулось пошпурити талітками в голови отій нахабній шляхті, що від поривного руху він одну брязнув до долу і брязкотом звернув на себе увагу найяснішого круля.

— Славний козак, — озвав ся всміхнувшись король, — тільки вже б йому час не посудою орудувати, а зброєю; от би до тебе в науку, — додав він обернувшись до підголеного вояки з здоровенним оселедцем на вуху і з довжезними вусами, — так вийшов би Запорожець на славу!

— А хочеш, хлопче, до нас? — запитав у Яся козак, очевидячки Запорожець. — Тільки у тебе руки занадто щось білі і панська шкура.

— Залюбки, коли ласка, пане отамане! — відповів по українськи Ясь, тріпнувши хвацько чуприною.

— А ти-ж з яких будеш? — здивував ся Запорожець.

— Та він з хлопів, узятий князем у полон, — пояснив пан Запольський.

— У нас, пане, хлопів нема! — відбив Запорожець згорда.

— Так, козаки мої — вільні люди і вірні оборонці Посполитої Речи! — затвердив строго король.

— Пробачте, найясніший королю, „падам до нуг“, у нас так тільки мовить ся! — белькотів переляканий пан.

— Я не похваляю пихливої чвані вельможного панства, що завіхає принизити всі стани народа і розхитать основи нашого королівства, — провадив далі піднявши голос король. — Для мене рівні всі стани Речи Посполитої, і коли в неї не буде геть хлопів, тоді тільки вона стане необорним моцарством і освітить цілий мир. Мій друг князь Владислав на превеликий жаль не такої засади: уже восьмий рік, як він свою отчизну покинув,

як залишив свою незмилену доню і відпомщує своє горе на бісурменському люду, а тим загрожує небезпеченства й нам, і от Господь Бог покарав його: він тепер ускочив з недобитками своїх славних уланів у руки невіри і поневіряєть ся у вязниці. Я через чауша отримав від султана про його відомість, і султан править викупу двацять тисяч дукатів... Треба небавом, пане, — звернувся король до Запольского, — вирядити до Трапезонди з грошима послів... Пробач, князівно, за такі смутливі вістки, — додав він, — але занадто нема що трівожитись: твій батько живий й тепер — от напевне повернеть ся; він і мені потрібний, тай Річ Посполита швидко удасть ся до його послуг.

Ядвіга справді сиділа бліда як стіна, та роняла сльозу за сльозою; але не звістка про батька її так засмутила, а попередня розмова про Яся; се завважила панна Казимира і головою покивала з жаху.

— А хто-ж пильнує про едукацію князівни? — зацікавив ся король.

— Я сама, найясніший крулю! — відповіла підвівшись і зажарившись жаром панна Казимира.

— А, панна? — здивував ся король. — І князівна вміє на лютні грати й співати? Ах, як твоя мама чарівно-чудово співала!

— Ні, найясніший крулю, не було кому вчити... — плуталась панна Казимира.

— Жаль, жаль, — завважив король, — але ще часу досить — надолужить: ми-ж не старі! — усміхнувся він до князівни.

Ядвіга хотіла було відперечити, що вона й тепера уміє багато пісень, що в неї була навчителька няня, і що вона знає такі думи, від яких розплакався-б і король, але не хотіла засоромити панни Казимири, для того й промовчала.

— А мені ще треба, панове, огледіть фортецю! — підвів ся король. — Вона повинна нам бути основою в боротьбі з Бісурманами, тай далі треба зараз рушати: донантрувати і зміцнити наші південні границі. Збираєть ся ворог на силах, так й нам треба заздалегідь готувати ся до зброї.

— Правда, ясний королю: береженого, у нас кажуть, і Бог береже! — додав Запорожець.

За королем підвели ся придворні. При від'їзді король ще раз обняв Ядвігу і сказав:

— Не забувай же, князівно, й нас, а отцevi перекажи, що ми на його ждемо; та ще памятай, ластівко, що ти мені дуже вподобалась!

Ядвіга стояла не чуючи землі під ногами; вона не уявляла собі гаразд, чи то був чарівний сон, чи дійсність, а спочувала лише, що у неї крила ростуть і що вона підносить ся кудись високо-високо в ясну блакить, до самого сонця...

V.

Коли виїхав король у вечері пізно, запросила до себе Казимира пана Заславського і така проміж ними сталась розмова:

— Ти, пане, коли виражаєш у Туреччину посольство за ясноосвітцоним князем?

— Завтра рано, панно добродійко: уже пакують у барилки дукати!

— Гаразд, пане; а кого маєш слати?

— Пана капітана Зембовича, пані добродійко, пана Заржицького і пів сотні драгонії.

— Ти, пане, прилучи конечно до сього посольства й Яська.

— Молоде ще занадто, панно добродійко.

— Молоде, а вже шельма! — ударила панна дразливо кулаком по столу. — Панні князівні, ще певній дитині, а закрутив голову отой хам.

— Не може бути, панно добродійко! — аж віджахнув ся Запольский.

— То-то, а вірно; власними очима бачила, як вона зблідла і не здолала затримати сльозу, коли король запропонував Яська тому Запорожцеві... А хіба пан не зауважив, як у того хамла затремтіли руки, коли король запросив ласкаво нашу князівну до двору? Адже-ж й талірку впустив...

— Ой, ой, ой! — залемментував ламаючи собі руки Заславський і заходив бентежно по хаті. — Та коли князь, борони Боже, довідаєть ся про таке зухвальство, про таку зневагу його славнійшому іменню, то він мало того, що посадить шельму на палю, а й нас усіх перевіша.

— І перевіша, — ридала Казимира злосливо, — бо й слід: деж пак не допильнувати його єдиної доні! А все потурання!

Кільки разів я напосідала, щоб отого бидлиська, отого гадючого виплодка й до замку не підпускати, — так ні!

— Адже-ж сам князь його за джуру узяв, панно добродійко, сам його мосць, а не я... Чи-ж міг я ясновельможній волі перечити?

— Ну, а тепер пане й цілуй ся!

— Та не може-ж бути, щоб се вже була неоправна річ, панно добродійко? Та я його, коли що, й без князя... — кричав без памяти пан Запольский. — Та я його розірву дикими кіньми на шматки, на кавалочки!

— Що там неоправне — все поправне, а тільки те лихо, що князівна звикла до того хамиська... Так от най пан завтра-ж і запроторить його у бісурменські землі, — може він на наше щастє й сам здохне в дорозі, а то при нагоді й приколоть можна наважитись...

— Конечне, конечно... Завтра-ж спроважу і шепітну капітану Зембовичу, щоб його туряв по жаховиськах.

— Так, так, пане! От ще нянька та з хлопок — друга біда... Ну, та з початку Яся, а потім до неї...

— Завтра, панно добродійко, Яська того й сліду не буде! — закінчив пан Запольский і поцілувавши зграбно ручку у панни хутко вийшов з покою.

Натомившись перебутими вражіннями спала Ядвіґа молодим сном; він повен був не примар і сновид, а самого лише сьвіто-раднього почуття та лепських мрій; спала на просьвітку міцно князівна і не чула серденьком, що дорогий, щиро покоханий її друг виїзжає з замку далеко, на край сьвіта, до невіри, і либонь не поверне назад уже ніколи.

Забігав Ясь у замок, щоб няня розбудила князівну хоч попрощатись, так тільки за ним пантрували прискоряючи виїзд; на силу вже няня сама, бо й сон її добре не брав, прокинулась від метушні і вийшла на ганок. Ясь підбіг до неї благословення узяти і всунув їй в руку маленьку писульку, бажаючи передати її князівні.

Цілий день ходила няня вагаючись, чи спалити ту писульку, чи віддати своєму мазунятку. — Але що там написано, чи нема часом якого гріха, прости Господи! — бентежилась бабуса. Про те знов вона була певна, що Ясь нездатен був образити свою дорогу подругу і її бабусю підвести на лихе.

Так минув день і Ядвіґа про те, що сталося, ані-ж не знала; вона тільки постерегла, що стара панна Казиміра занадто з нею ласкава, а пан Запольський аж пада до ніг, що вони пантрують за найменшим її бажанням, аби його вдовольнити, і пояснила сю надзвичайну до себе шанобу ласкою короля; вона всьміхалася згорда походяючи по розкішній салі, повній ще дурманячих пахощів. Тільки на третій день прокинувшись від блискучих проміннів, що заграли на її віях стріласлих, князівна якось згадала, що вже другий день, як бачила Яся, тай спитала у няні:

— А деж Ясь? Щось його не видно!

— Далеко, моя зірочко! — вітхнула бабуся.

— Як далеко? Не вже його взяв отої страшенний козак голений і з косою? — скрикнула князівна сплеснувши руками і підвівшись в мить на пуховій перині.

— Ні, заспокійся, Запорожець його не взяв, а Яся післали з посольством за татом твоїм, ясним князем! — пояснила бабуся.

— За татом? В такі далекі краї, до Бісурмен? Хтож загадав то?

— Певно пан Запольський...

— Та як же він насьмілився? — заlementувала вона ридючи дразливо і грамсаючи в руках теплу ще подушку.

— Що ти, моє дитинятко? — То-ж почот для Яська! — приводила її до розуму няня. — Не стояти-ж йому вік тут з талітками за спинами у гостей, не підводити їм покульбачених коний, а час йому і в чистім полі перевідатись з буйним вітром та дрібним дощем та з Татариним лютим.

— Та його вбє Татарин! — заливалась князівна жалібно й ревно.

— Господь з тобою і з ним! Крий його Цариця небесна! Всі ми під Богом, а Ясько не вже-б то такий хирний нікчема, що піддасться Татарину? З роду ні!

— Ясь — то сокіл, орел... Але на віщо йому в бісурменську землю?

— А на те, що він козак, а козака й Бог сотворив на острах поганцям; дасть Бог, вербеться, не джурою, не прислужником, а лицарем славним.

— Лицарем, няню? То правда! — усьміхнулася з захватом князівна і сині оченята її вияснились, тільки перлисті росинки ще бреніли на віях.

— Лицарем, моє сонечко, моя квітко рожева! — пророкувала стара. — Його відзначить князь — отець твій, відзначить і вшанує за звитяжні, багатирські вчинки, за оборону його старого... Та що й казати — не забуде своєю ласкою.

— Ой няню ріднесенька! — обвела руками князівна бабусю та й знову заплакала. — Коли-б так сталося! Тільки як же то... і не попрощався він... зі мною...

— А, не можна було; збирались хопливо в нічи, а виїхали у досвіта... ти ще спала... Та Ясь тобі тут залишив... писульку...

— Деж вона, де? — аж стріпнулася Ядвіга.

— У мене-б то... тільки боязно мені віддавати... воно немов би негоже: такий, мовляв, ясноосвіщеній князівні... і писулька від свого підданця, від княжого челядника... все-ж пак...

— Та що ти, няню? — скрикнула первова князівна. — Від старої панни набралася таких речей, чи від дурного Запольського? Подавай мені зараз той листик!

— Щож, коли велиш, то я тут ні при чому! — зраділа такому викруту бабуса і подала писульку до рук.

Позирнула на неї Ядвіга, — там стояли тільки два слова: „Пам'ятай клятбу!“ — Позирнула і скрикнувши: „Пам'ятаю, пам'ятаю!“ — заридала, заголосила і на постіль білу впала...

Перелякалась страшенно бабуса і давай хрестити й водою поїти своє дитинятко буркочучи: „Що я дурна наробила, що я накоїла!“

Про те молоді сльози дівочої провесни не палять отрутою серця, не завдають болючих ран, а спадають лише ясною росою: зійде сонце і росу висушить. Стара няня після цієї сцени тільки тяжко замислилась: „Чи не закохалась моя зірочка в Яся? Ой гріх який, — і здумати страшно!“

Поплуганились дні за днями, та не такі вже веселі й ясні, як колись, а сумні та нудливі: і ставали вони коротшими і крили частійше хмарами сонце, та не чорними громовими, а сірими та брудними, і плакало від них небо невмигуче. А от уже золота та мосяжова жовтінь укрила далекі ліси покрасивши де-не-де їх червоною кров'ю; стали й приморозки ранками сідати і прилетів з далекої півночі вітер суворий; дихнув він з своїм братом морозом на золотисті ліси та садки, і згорнув ся від того подиху лист, одірвав ся від рідної віти, і закрутившись з сиротами-братами полетів за буйним далеко-далеко... Аж ось уже в холоднім

тумані заяскрила голочками наморозь і замиготів своїми срібними, ясними пуховинками перший сніжок.

Сидить князівна в своїй сьвітлиці край високого штукованого вікна, сидить утопивши в сизій далечі свої зажурені очі, а далекий ліс і площа вже білим покривалом укрита, але на яснім обрусі тім не маячить нікогісінько: ні закутаного в хутро прохожого, ні легких санок, ні становитого вершника; і насуплені померки хутко криють ту мертву далеч від ока.

А про те смерком любить ще більше сидіти край вікна князівна Ядвіґа. В мутнім просьвітку обриси далеких постав приймають химерні прояви, а ближчі ростуть до велитенської міри розпливаючись в химерні сутінні; а під тим настроєм і її власні заховані думки одягають ся в милі подоби та чарівні малюнки: то їй виявляєть ся Ясь, ніби повертаєть ся назад окритий славою, або лежить окрівлений десь на чужих скелях, то вирина їй із мли осяяний огнями дворець і вона вступає в напоені пахощами покої, то її в пущах та нетрях якийсь невідомий лицарь рятує, то марить ся їй, що рядом з нею їде на білосніжнім коні сам король.

Уже давно на дворі стоїть глуна ніч і заглядає сліпими очима в темні вікна, а князівна загадавшись усе сидить край вікна понята дивними мріями.

Прийде часом панна Казимира, окликне Ядвіґу, не діждеть ся відповіді, і покивавши головою сердито поплине хмуρο назад.

Покличе було й няня свою дитиноньку чи до підвечірку, чи до вечері, чи до медку, а Ядвіґа тільки похитає нерадісно головою; ну, бабуся з тим і вернеть ся смутна в свій покійчик.

— І що таке скоїлось з моєю нагідочкою! Нудить сьвітом, тай годі... Звелась ні-на-що, змарніла... Ховай її від лиха, Царице небесна, сповни відрадістю її серденько! — молилась пильно бабуся.

А стара панна було як зустрінеть ся з паном Запольським у порожній салі, то зараз питає:

— Ну, що, нема вісток, пане?

— Нема, панно добродійко!

— Повинно й наші пропали?

— А невідмінно, панно добродійко!

— А що ми будем, пане, чинити з князівною? Адже сохне по тому бидлу, розумієш, сохне...

— Ох, най не трівожить мене панна добродійка: ціліснінькі ночі спати не можу... Одно лише добре, що того бенькарта либонь уже й на сьвітї нема! Я цильно наказав пану Зембовичу...

— То слічно, а от як пан міркує: чи повести-б нам куди князівну, щоб хоч трохи розвіяти її горе?

— Куди-ж би, пані добродійко, куди? Без князя се неможливо... От як би запросив найяснійший король...

— Що й казати!

— А то ще, пані добродійко, на полювання-б...

— Чи не збожеволів ти, пане! Щоб скоїлось те, що з її матірю? Ну, сього й думати годі! От хиба провозувати її та запрошувати до неї на дівочі забавки панянок... хоч тут і нема їх під пару, та щож вдієш!

— Так, так, моя пані добродійко! — згожував ся пан Запольський і притупнувши окованим закаблуком цілував її поштиво у руку. А для князівни справді несподіваною радістю був дозвіл проїзжатись у санках далеко, хоч стара пані без себе її не пустила, але поступила ся й на няню.

Підїхали під гостинний ґанок широкі санки пишним коцом укриті, що з заду спадав аж до самого снігу; шестерик дорогих, гнїдих коний запряжених встяж бив нетерпляче копитами сніг і давонив срібними балабанками. Молода князівна вийшла в соболячим хутрі і сіла між панною й нянею укривши медвежим покривалом ноги. Ляснув голосно бич і коні порвали навзаводи в відчинену браму з гори через міст та узвозом винеслись на той бік і покотили полем до ліса.

З дитячою радістю усьміхалась князівна у широкому обрію і пекучому повітрю та білому снігу, що яскрив брилянтовими скалками на сонці, і срібному лісі, що біг їм назустріч. Все втішало затвірницю, і вона весело скрикувала навіть цокотливій сорочці і чепурному снігурчику, та знай усе просила, щоб їхати прудче. Стара пані теж була задоволена своєю вигадкою і не вертала коний назад, аж поки не змерзла. Пізно вже вернулись вони до замку, і той після ясних ночий здав ся князівні ще більше хмурую, тісною темницею; про те її личко шаріло живим, грайливим румянцем, а ясні очі сьвітились ярким захватом.

Подякувавши пані за втіху Ядвіґа пішла до свого покою і попросила няню розказати яку казочку. Зраділа старенька і знову почала про старі байки гомоніти, і знову замріяли перед

очима князівни чарівні й жаховиті з'явиска: і на помелі відьма з розпущеною косою, і болотяник оплетений кушіром та роговом, і чорний лісовик оброслий мохом, з здоровою герлигою, і ясно-зелені мавки, і бліді русалки, і гурти нехрещених діточок, і змії з огняними язиками, і яснозоре, пишне лицарство, що її від страшила боронить...

Потяглись хоч і невеселі, а всеж бодай неодноманітні часи; стара панна стала давати більше волі Ядвізі і пускала її проїзжуватись навіть з самою нянею, за проводом лише двох вершників, а то часами дозволяла їй з нянею і з панянками сходити в нив аж до річки сховзати ся на срібних підківках. Надійшли і Різдвяні Святки з розкішною святотою вечерею, з величними згуками пишних органів по осяйних костьолах. Стали до князівни збиратись однолітки панянки погуляти в забавки різні і погадати про свою долю дівочу.

Потай від няні сіла в порожній сьвітлиці між двома зеркалами й Ядвіга. З початку здалось їй моторошно сидіти в хмурій, далекій кімнаті, серед мертвої тиші, але цікавість передужала страх і прикувала її до креселка. Князівна сиділа й сиділа, встромивши натовлені очі в затуманене скло... В блискучій сливе чорній тафлі маячів ряд попарних сьвічок, що рівномірно зменшались до цяти, до якоїсь млісної далені... Ось вона сутеніє, темнішає, витягується у якусь темряву вулицю, у якийсь похоронний поїзд... Коли се враз у самій глибині з'явив ся чорний, мохнатий, страховижний змій з роззявленою пашою, з огнистими очима і з залізним кільчастим хвостом: він у своїх лапах тримав укоханого нею Яська і лагодив ся його жерти... Але за тим змієм плазувало кілька ще більших страшил... і вони зашипіли й задзвеніли залізом... Князівна затремтіла з жаху, крикнула і прокинулась: на замчищі розлягав ся даєнькіт і галас, по темних покоях миготіли сьвітом лиховісні смолиці й тіни перебігали сквапливо по стінах...

VI.

Давно забута саля осьвітилась раптово. Димно палають смолисті сьвіточі якихсь химерних сьвічницях по стінах і їх сьвітло кріваве лягає червонястими плямами на кам'яний плитковий поміст, на рами темних патретів, не незграбні дубові ослони, килимами та хутрами вкриті, і на довжелений стіл, що простяг ся від

одного краю салі до другого, а верховини високих дверей і довгих скосистих у горі вікон гинуть у пільмі високости; чорний дим від смолиці здіймається в гору і немов крила велитенського кажана безшелесно стелить ся під склепінням.

Крізь намерзлі, осріблені паморозю вікна зазирають у салю з неба бліді зорі. Високі двері раз-у-раз розчиняють ся з недобрим рипінням і впускають з хвилями холодної пари якихсь закутих у залізо людей, навантажених тяжезними паками. В кінці салі скупились під стінами бліді, тремтячі челядники, на-пів мертві з страху; на чолі їх стоїть пан Запольський з панною Казимірою...

— Приїхав... приїхав... Що то буде? О Єзус-Марія! — злітали з їх побілілих уст нечутні слова...

Всіх очі немов молотом прикуті до покутя, де на чолі за столом на високому креселку з горорізною спинкою сидить старий похмурий вояка монаршої постави і звірючого погляду. На ногах йому важкі чоботи з розчахом у горі і довгими острогами на закаблуках, на грудях поверх пишого кунтуша панцирь кільчастий, голову йому кріє зложистий шолом, а на руках залізні рукавиці; при боці у його виставляється держалиом широкий дорогий меч.

Рука вояки того лежить тягаром на столі. Обличчя його похмуре й страшне, сиві вуси звисають пасмами низько; над зімкнутими владно й гордо устами червоніє широкий рубець і перетинає щілу щоку; сріблесті, навислі брови насунулись хмуро, вирізуючи поперек чола зморшку глибоку, а очі, від яких полотніли жінки й діти, тепер встромлені остро в підлогу.

Мимохіть думки вояки залетіли в химерне панство колишнього, звідкіля знайомі та кривні тіни простягали до його свої руки. І похмура сая ожива йому в очах. Соняшне проміння пронизує широкими стовпами високі вікна, осяює яскравими плямами і ряби темних патретів, і кахлі штучної печі і пишне панство за столом. Серед його сидить огрядний можновладець повний живої сили, з палким поглядом, а до його приголубилась повабною вроди молодода пані, ласкава, привітна, немов весняний соняшний промінь; в очах у неї грає радість, а коли вони зупиняють ся на поставнім князї, то займають ся таким щастям, що вельможець не здолає перебути мовчки оте раювання і припадає мерщій до її білої мов виточеної руки. І все пишне панство не зводить з неї очий, а вона тільки й вбачає, що його одного, тільки до його лише схиляють ся її великі, темні, агатові очі. А коли вона сідала на ви-

сокому стільці край вікна з лютнею в руках, і тихо перебираючи золоті струни починала співати своїх далеких любих пісень, то голосок її срібний так мельодійно лунав під хмурих склепінням, що задума геть відлітала з душі у ясного пана. О, тоді його огортало таке широке щастя, що він відкидав далеко від себе свою тяжку зброю, опускав ся на ведмежу шкуру і припадав до ніг своєї дорогої Люкреції, а місяць кидав химерні мережки на штучній підлозі і вигравав у самоцьвітах на княгининій голівці, а згуки лютні розлягались так журно, так мило... О, тоді в його серці прокидалось таке пекуче щастя, що аж відрадісні сльози проступали йому на гордих очах, і він ховаючи на колінах у жінки свій зрушений вид поривчасто стискав її стан гнучкий та тоненький...

А коли вона бліда та слаба держала потім у себе на колінах дрібненьке немовлятко, загорнуте у едwab та плетиво, з яким сердешним захватом зупиняв ся він край щасливої неньки придержуючи шаблю від брязкоту, щоб не злякати нею маленького створіннячка; яке добре, тепле почуття прокидало ся у його загартованих грудях, коли він позирав на сі дві рідні істоти! А вона, мати, вдіймала до нього свої закохані, радісні очі, пильнуючи відшукати у малесенькім видочку схожі риси, риси величнього лицаря...

Так от і минали дні, місяці, роки, і можновладний князь забував край ніг подружя свого і буйні наїзди, і вояцькі потіхи, і свої незлічимі червінці, — і крилась тоді иржою в піхвах випробувана на боїщах шабля. А потім, потім... у сій же самій салі скрізь по стінах жалібне, чорне сукно, високі сходи до амбони обитої таким же оксамитом, два рядки срібних ставників з силою воскових свічок, а по середині у розкішній труні на завітчаних, скроплених пахощами подушках бліде, непорушне обличчя, подібне до його дорогої Люкреції, тільки безмовне, холодне... І він стоїть каменем поруч, повний жаху та німого одчаю, з ножем у серці і холодною руїною в грудях... А жовті огники блимають стиха, дух ладану мішаєть ся з пахощами троянд, під склепінням розтинають ся похоронні співи, а в розчиняні вікна влітає щебетання безжурних пташок і ємїєть ся радісний день... Тоді то в князевім серці й прокинулась ненатла лютість, що довгі роки там спала, і він несамопитий прокляв у той час і радість, і щастя, і життя...

І від тої пори світ погас, радість пропала, а стогін та смерть запанували навколо... Так, смерть, смерть усюди... Ось

вона кублить ся й тут під темним склепінням і холодними, невблаганими очима поглядає на його.

— Ех! — простогнав князь заскреготавши зубами. — На бік, на бік усе! — І вдаривши по столу кулаком увірвав силою течію пекучих думок і обернув ся грізно до остовпілих зо страху челядників і дозорців; глухо загучав під склепінням надбитий дідича голос: — Що? Багато мого добра рознесли, розмантачили? Зраділи певно, що господарь не дома, тай ну коло панських скринь гріти руки... Гей, ти, вилазь по сюди та давай мені зараз рахубу! — крикнув князь до пана Запольського, та так позирнув, що той аж захитав ся на своїх товстих ногах і почув, як по його відпасеному череву мов сипнув би хто кригою...

— Та пам'ятай но, — додав князь, — що за кожен пропавлий червінець ви всі мені заплатите річками сліз!

Тремтячими, невірними кроками наблизив ся пан Запольський до грізного князя і поклав перед ним вязку ключів.

— Обдивись, ясний княже, усюди! — ледве вимовив княжий дозорця Запольський. — Перевірь все, скарай, коли хочеш, — і він знову низько вклонив ся, — тільки ми твоє добро пантрували як своє око.

— Пантрували! — переказав князь стиснувши у руці товстезний золотий перстінь. — То-то, глядіть: за найменшу мализну головами положите! — кинув усім він погрозу, і мороз перебив по спинах у челяді, що скупчились край дверей у салі.

— Ви-б раді були звичайно, коли-б князь і по вік не вертав ся, коли-б він загинув як пес у невіри! Га, а я ось і вернув ся, і присягаюсь пеклом, що згадаєте тяжку мою руку! — І він брязнув залізною рукавицею по столу.

Панна Казимира стояла ні жива, ні мертва, не маючи сили на князя звести очий, а пан Запольський не тямив, де він і що він; витяг він непритомно з саквів, що були коло пояса, зложений у четверо аркуш паперу і розгорнувши його став справоздання вичитувать.

Суворий князь мовчав, слухав перелік своїх дібр, захованих у несходимих підвалах, у просторих коморах. На супротивнім кінці салі стояли узброєні вояки. В мертвій тиші лунав тремтячий голос пана Запольського, а за ним часами вчував ся то задушений стогін челяді, то брякіт панцирів та мечів. А тим часом смолянищі палали й кадили, осяюючи лиховісним сьвітом сю хмуру й дику

картину. Коли се враз почувлась чиясь легка, хаплива хода, і делікатна рука з зусилем відчинила важенні двері: на порозі з'явилася Ядвіґа; волосся розсипалось їй по плечех безладно, обличчя бліде, очі з переляку й подиву розімкнуті широко, а в тремтячій руці воскова свічка...

Ядвіґа позирнула на сю похмуру картину, на посуплених во-
яків, на того страшного недоброго лицаря, що сидів край стола, і їй здалось, що тіни мерців зібрались глупої доби у сій салі; вид її зблід іще більше, і вона скам'яніла біля дверей.

А старий вояка запримітив теж, як стиха розчинилися двері і як бліде, тендітне створіння зупинилося на порозі.

— Люкреція! — покликнув він з жаху підводячись із стільця, і срібний шолом зірвав ся йому з голови та з брязкотом покотився по кам'яних тафлях підлоги. — Люкреція! — гукнув він у-друге йдучи Ядвізі на зустріч і простягаючи вперед руки. — Ти, чи тїнь твоя? — І він провів долонею по чолі. Але Ядвіґа стояла біля дверей нерухома і широко розімкнуті її очі дивилися з страхом на лицаря, що зближався до неї.

Пан Запольський, панна Казиміра і вся челядь замерли... Аж ось враз понялось жаром обличчя Ядвіґи, очі її спалахнули радістю і вся вона хитнулася вперед, мов загорівшись кинути ся на зустріч комусь-то жданому та бажаному.

Панна Казиміра зачудувалась на таку зміну і хутко направила свої витрішкуваті баньки в той бік, де зупинила свої очі Ядвіґа, — направила і скам'яніла вся від жаху й дива; там серед закутих у сталь княжих вояків стояв один, до якого плинув шасливий погляд князівни. Він був вищий, стрункіший за всіх. З під сталювого причілля дивились сьміло завзяті очі; русяві шовкові вуси закручувались сьміливо, хвацько...

Так, то був Ясь! Але не той молодесенький, запальний хлопець, що ганяв як вихор по замчищу, а мужній, загартований в боїщах лицарь, з надзвичайною міццю в руках, з необоротною силою в серці... Казиміра зараз пізнала його і зблідла від люто-сти та досади, тай штовхнула пана Запольського, що підійшов раптово до неї.

— Се-ж моя Ядвіґа! — промовив даваючим ще голосом князь, притискаючи її до свого широкого лона.

— Тато! — прошепотіла Ядвіґа більше зляканим, ніж радісним голосом, доторкнувшись до холодного заліза на батьківських панцирі.

— Ти підвела мені з мертвих свою маму! — промовив тихо з заглушеним риданням старий князь, пригортаючи до себе голову Ядвізину. — Але ходи по сюди, дитя моє любе, дай озирнути тебе! — І він високо підніс над нею сьвіточ смольниці.

Кілька хвилин стояв він нерухомо і мовчки край неї, пронизуючи її очима, мов би силкуючись у її рисах прочитати поблеклі сторінки минулого. Тяжкий стогін, такий тяжкий, що навіть страшно стало й Ядвізі, вирвав ся у його з грудий і він опустив руку з смольницею.

— Так, так! — промовив він. — Вся в неї... теж волосся, тіж дрібні, чарівні риси, тільки очі не ті... Не дарма-ж вона шукала у тебе моїх очей... Се наші очі владні й сьвітлі, і сю рису між брівок провела гордота Потоцьких.

І князь з пихою поглянув на свою єдиначку-красуню. Якесь нове, славолюбне чуття прокинулось у Ядвізі, і вона мимохіть випрямила величній свій стан і обвела всіх таким упевненим поглядом, яким королева позирає на свій двір.

Ясь з подивом поглянув на свою Ядвігу, нову та горду красуню.

— Одна ти у мене, — вів далі з захватом князь, обертаючись до дочки, — і нема в мене сина; присягаюсь на гонор, що ти зумієш носити славне ім'я — уставиш стародавній наш рід! Чи так, моє панство? — обернувшись він лагідним голосом до Запольського і до інших підданих.

— Так, так, ясноосьвіщаний княже! — почувся звідусіль почтивий гомін. — Головка князівни либонь для вищої корони сотворена!

— Глянь бо, глянь, пане, — штовхнула панна Казимира Запольського, — якими вірлами витріщився на нас усіх отой шельма хлопчисько Ясько!

— Ну, мій вірний слуго, — обернувшись ласкаво до Яся князь, (а пан Запольський і панна Казимира тільки з жахом переглянулись), — підійди сюди і здійми з мене сю тяжку зброю; ми тепер дома, і я певен, що вона мені тут непотрібна.

Ясь підійшов мерщій, розстібнув гаплички, зняв панцир з князя, взяв рукавиці, шолом, великий меч і зупинився край креселка.

— Так, ви вірно, панове, сказали, — вів далі князь до громади, — голова князівни така пишна, що, слово гонору, здолає й королівську корону носити! — закінчив він річ голосно.

Очи Ядвіґи спалахнули гордим огнем; уся зброя, яку держав Ясь, брязнула раптом до долу.

— Ти щось сьогодні неграбен, слуго мій вірний, — зауважив прикрим голосом князь; Ясь кинув ся мерщій підбирати розкинуту зброю. — Так, — не спиняв ся князь обертаючись до Ядвіґи, — коли тебе побачить найясніший король...

— Мене король бачив і я його витала тут у сїм замку, — відповіла згорда Ядвіґа, запишавшись і зашарівшись полум'ям.

— Ти його ясність витала, моя пихо, моя царице? — перепитав збентежений князь. — І як же? Король задоволений був з молоді владарки?

— Він до мене, тату, був дуже ласкавий: голубив і до Львова запрошував.

— О, найшляхетніша величність! Потоцькі найвірніші слуги твому престолу! А тобі, дочко, спасибі! — І він обняв жилими руками її виточену голівку і поцілунком завітчував свою радість. — Тепер, дочко наша, сідай тут та послухай перелік наших маєтків і скарбів, бо не одну сотню літ згромажував їх наш рід, і се все наша сила й влада... і все піде тобі на віно, на посаг: сто перунів, що таке віно й самому королеви буде за честь!

Ядвіґа сіла в креселко поруч з ним.

Пан Запольський почав знов читати свою рахубу, але вже певним голосом, а всі присутні легко вітхнули, бачучи таку зміну у княжій настрою.

— Я гину з кохання... я мушу з тобою обрядитись! — почувла Ядвіґа ледве чутний шепіт над вухом. Уся вона затрептіла від згуку знайомого голосу. — Я мушу з тобою побачитись, зіронько, а хоч би дістати за те й смертної кари!

Від палких слів козачих затіпалось тривогою серце у молоді князівни; вона впустила до долу свою легку хусточку і хутко нагнулась за нею... Кинув ся за нею й Ясь; рука його торкнулась її білої викоханої рученьки, він почув над своєю головою мильодийний голос: „Завтра... у північній башті...”

Старий каштелян скінчив нарешті відчитувать свою справу і князь махнув усім ласкаво рукою.

— Та бачив, пане, бачив? — прошепотіла таємничо Казимира Запольському, зупинивши його в вузькому й таємному ходику. — Вернув ся, шельма, вернув ся!

— Так, пані добродійко, я своїм очам не няв віри; адже пильно наказав пану сотнику за се діло, так ні, — вернув ся, тай уже! Та ще, здаєть ся, княжої ласки доскочив, — додав Запольский, важко дихаючи й витираючи піт із свого широкого чола.

— Адже-ж то кепсько, пане, — позитала головою панна Казимира, — ой-ой, як ще кепсько!

— Ох, Єзус-Марія, кепсько, пані добродійко; я ниньки вже стільки набрав ся страху, що здаєть ся вистарчило-б його на весь вік. А як глянула князівна та заприїтила Яся, то зашарілась і трохи не кинулась йому на ший, так я помислив, пані добродійко; „Ой, пане каштеляне, здере живцем з тебе його мосць шкуру, коли завважає, що дочка його на козака задивляєть ся!“ Признаюсь тобі, пані добродійко, що я вже почав був і „патерностер“ читати, та відвів поки Господь, хай буде похвалене Його імя сьвяте!

— Амен! — ствердила панна Казимира. — Тільки на се, пане, не все, — засичала вона йому на вухо, — пан читав собі і не завважив, як підлий хлопчисько нагнувшись до князівни щось шепотів їй.

— Ой лихо, ой біда! Князь мостить ся аж до короля, до корони, а тут... — аж ухопив ся Запольский за голову. — Щож то буде, коли він довідаєть ся, що горнеть ся ясноосьвіцона князівна до бидла?...

— І то ще, пане, не все, і того ще мало... Я зразу догадалась, що шельма благає у князівни побачення, і коли вона нахилилась до хустки, я витягла ший і дочулась, що вона шепотнула: „Завтра у ночі...“

— Ой, пані добродійко, пропали ми, пропали, як пси! — крикнув Запольский. — Довідаєть ся князь, то закатує живцем нас, на палю посадить! Щож робити, пані добродійко? Убить його, задушить, отруїти?

— Ні, пане; князь почне розшукувати, розвідувати причину, а до того ще підійшов лайдак під його ласку...

— Ну, так щож? — розвів безнадійно руками Запольский. — Мовчати хйба, пані добродійко, — знать, мовляв, не знаю, відать не відаю; хай сам князь дізнає і квітаєть ся!

— Що ти, пане, зсунув ся з глузду, борони Боже, чи що? Коли князь довідаєть ся про се з чужих уст, коли побіжить скрізь поговор, то помяни моє слово, що не втримати нам на в'язах голов.

— Ой, так, не втримати!

— Ні, вже краще самим нам довести князеві, — вимовила панна Казимира рішучо, — а там най уже він чинить, що знає, бо чи так, чи инак, а кари нам не втекти; тільки коли з наших уст правду одержить, то може зглянеться з ласки... тай на няню можна звернути...

— Ну, а коли-ж ми не дізнаємося, пані добродійко, де вона тому бидлу стрівання назначила?

— То вже моя, пане, турбація, і будь певен: очі видивлю, а голубят дочатую! — закінчила вона рішучо.

А князівна тим часом спала безжурно, поринаючи в мріїх волотих та ласкавих: із химерного того плетева то виникала перед нею блискуча, яскрава, королівська корона, то визирали закохані, принадливі очі хорошого, вродливого козака...

VII.

Тиха, морозна ніч. З високого, холодного неба зорять на землю зорі яскраві. Стоять нерухомо дерева, немов одягнені паморозю в срібні, лахматі хутра. Місяць-князь осяє ясно сю бачну картину, кладе ґратчасті сьвітові стежечки по кам'яних тафлях на долівці і сповняє порожняву замкових покоїв якоюсь непевною, химерною сутінню. Скрізь тихо, тільки коли-не-коли почується десь якийсь шелест, або крізь намерзлі вікна, що блискочуть вигадливо штучними візерунками, донесеться рип снігу, чи вищання далеких санок. В північній стороні замку під баштою, схилившись до муру, стоїть нерухомо мов камінь козак; не задубів він і не спить: його очі затоплені в темне скло вікон, що підносять ся над його головою. Але там за тими клятими шибками все стоїть ніч, і думає козак: „Невже не блисне там радісний огник, невже не прийде туди моя ластівка, горда князівна? Невже вона його щире серце промінєє на знадливу корону? О, чому ні? Потоцькі пихою своєю завзяті, а вона в батька вдала ся... Яким огнем заняли ся її очі, коли князь натякнув на можливе сватання короля? Яким величнїм поглядом окинула вона всіх! Як запишалась своєю царською красою!... Ох, і краса-ж!“ — зітхнув він і серце йому занило якимсь нудливим, лихим прочуттям.

А мороз усе міцнів та міцнів і здавалось, наважував ся льодом поняти і величній замок, і завалений снігом дах, і зав'язані мури та бійниці, і засипані горбами рови.

Наступали вже обляги. Жовті й червонуваті огники один по одному гасли по замкових вікнах; тільки в південній башті, де оселив ся сам князь, ще млисто сьвітилось намерзле вікно. Грізний господар сього замку не спав; він лежав на тапчані килимом укритий і сіпав з пересердя свій вус. Перед ним на низенькім стільці, на срібній таці стояв золотий збан повен меду доброго, і тут же у високому шандалю горіла груба, воскова сьвічка, кидаючи навкожо мигтяче, підсліпувате сьвітло. Високо, в готичних склепіннях тулились і плавали тіни, а темні, дубові двері з висячим замком гинули зовсім у пільмі.

Не спав князь. Боліли йому по ногах старі рани і пекла йому серце давня роздратована болість... А в замку було тихо, супокійно, мов у велитенськоху склепі, і здавалось часами князеві, що й сам він лежить у труні...

Знову князь вихилив кухоль, але спогад уїдливий, невідчепний не затерив ся з того, а ще більше наблизив ся, притулив ся і став шепотіти йому про колишні події, про замовклі розмови, став відхиляти йому мертві лица, і вони виривали з сутіни і дивились йому в вічі і в душу. Князь стиснув у жмені держак від меча. Марно він десять літ кидав ся сьвіт за очі, у січі скажені, марно важив ся він чужими сльозами залити свої; чорне горе не тікало від його й не втече, і годі чим наситити його ненаглу, ненажерливу лютість... Князь Потоцький не відає і не хоче зажити милосердя й любови; десять літ сіє скрізь він лихо і сїяти-ме його на далі. Так, нема милосердя, воно вмерло разом з Люкрецією, на жаль усьому сьвіту!

І князь знову стиснув холодною рукою свій тяжкий меч і лютим, божевільним поглядом озирнув ся довкола.

— Не вернеть ся, не вернеть ся! — простогнав він. — І навіть нова втіха, нова пиха й відрадість не можуть прояснити в моїй душі пекельної темряви! — І в перший раз почув князь, що сам він перепалив чужими сльозами своє серце, і що воно не здолає тепер усміхнутися на сьвіт божий, відгукнутись колишніми радощами... і що навіть Ядвіга, в якій ожила укохана їм Люкреція, не може розтопити замерзлої в грудях крижини, і сей довід лютував князя ще більше.

А князівна, дочка його, пиха його, втіха й слава йшла у той час на потайну розмову і то з ким же? З негідю, з хлопом князівським Ясем! Нишком і полохливо йшла вона по порожніх саях

і ходниках; невеличка ліхтарня тремтіла їй у руці і кидала пасма слабого світла, що зараз у темряві й гинули; поперед Ядвіги бігли страшелезні тіни, простягались якимись потворами і кивали їй з високого склепіння своїми куделями. Десь наваді щось виломов вовк, а під дахом стогнало мов пугач.

Сліпий страх вазирав Ядвізі у вічі і гнав її все вперед та вреред, так що нарешті вона вже без пам'яті бігла до дубових закутих дверей. В сусіднє, крайнє вікно світлив мигтячий світ і зеленастими плямами лежав на чорних дверех, на брамі й на долівці. Ядвіга вступила у той світ ясного проміння і легко зітхнула. „Чи тут Ясь? Він мусить бути під сим вікном! Се-ж башта північна!“

Тут вона запримітила, що з п'ятьми довгого ходника блиснула якась світова пляма і злодійським зайком перебігла через неї тай зникла. Ся пригода збентежила була на хвилину Ядвігу; приставивши до очей руку вона придивилась пильно кругом, але нічого не вбачивши заспокоїлась, поставила ліхтарню на підвіконник і стала відчиняти примерзле вікно.

Козак озирнув ся. Слабе світло з вікна блигнуло йому радісно в вічі, а ось і вікно над головою рипнуло стиха, нарешті його відчинили дві білі рученьки і в відтульній з'явилась Ядвіга. Вона була в куновім байбараці, а на голові у неї накинута була шовками гаптована хустка.

— Ядвіга, ти? — покрикнув Ясь простягаючи руки до неї.

— Я, коханий! Лізь сюди; жду, не діжду ся! — почув він її тихий голос.

— Хапай шнурок! — І Ясь зручно кинув шнурок з вагою у вікно. — Та закрути міцно об віщо вагу! — Ядвіга хапливо справила його прохання і крикнула у вікно: — Уже!

Тоді Ясь ухопив ся за другий кінець шнурка і мов кішка видранав ся по стіні до вікна, та через хвилину вже мав у обіймах свою ревне кохану Ядвігу.

— Стій бо ти, божевільний Ясько, тут небезпечно! Я відчиню зараз двері у башту: там ніхто не буває, туди й входу другого нема! Та тривай бо, Ясько! — пручалась вона. — Посьвіти!

На превелику силу опам'ятав ся козак і взяв у руку ліхтарню. Ядвіга ледве-ледве повернула ключем і налягла на двері; але вони прикипили ржою до петель і не подавались; тільки вже коли Ясь напер їх добре плечем, розчинились вони з якимсь уразливим

лоскотом. З пустки як з могили повіяло на них холодною гниллю. Якась нестямлива болість здавила серце Ядвізі... „Що се? Прочуття?“ — майнуло їй у голові.

— Ет, брідня! — промовила вона в голос і взявши за руку Яська сьміло ввійшла в забуту, опущену башту.

Ясь причинив двері, поставив долі ліхтарню і пригорнув знову до свого серця Ядвігу, та так палко, що вона аж спалахнула і обвела його шию руками...

— Занудилась я за тобою, славний, відважний лицарю мій! — прошептала вона тулячись до козачого личка. — Уже не гадала й бачити, уже й не сподівала ся!

— Серце тобі, вірочко, віщувало правду! — промовив Ясь цілуючи, милуючи її головку. — Я й сам не сподівав ся вже твої сині очі вбачати... Сядь, моє щастя, моя нагідочко, тут біля мене... Отак... Присунь ся ще ближче... Я хутром твої ніженятка укрию, я пригорну тебе до свого гарячого серця... Я не підпущу сивого морозу до тебе!

Ясь кинув на широку лаву свою хутром підбиту керею, посадив Ядвігу, окутав, огорнув її щільно, а сам припав їй до ніг і обвів її стан рукою.

В високій, похмурій башті стояв непривітний холод, а в горі слалась чорна темрява; вузьке та високе, схоже до бійниці вікно заліплене морозом та снігом, майже не пропускало сьвіту, а лише заледве зеленіло стягою в окружній щільній темноті. Ліхтарня невеличким сьвітловим колом поняла округ себе долівку і мигтячи промінєм вихоплювала з темряви дві припавші одна до одної тіни. Але Ядвіга не чула некучого холоду, не помічала могильної стуми.

Їй було тепло, сьвітло та радісно; серце її тріпоталось від захвату в грудях і вона слухала та слухала кипучі розмови коханого друга...

— Бач, князівно моя! — провадив Ясь гріючи її цілунками рученята і зазираючи в сині очі. — Я неначе паний, шалений; радість і щастя туманять мій мозок, а мені треба багато-багато дечого тобі розказати, тільки й слова розгубились і думки мов голуби розлетілись, коли тебе я побачив... Ти й збагнути не зможеш, як смертельно тебе я кохаю! — шепотів він тулячись до її тремтячого лона.

Ядвіга тремтіла не від холоду: якийсь нутрянний пал перебігав огнем їй по жилах і зневолював солодко тріпотатись усім тілом.

— Зірнице моя! — вів далі Ясь. — Як я побачив тебе, коли ти з'явила ся в залі, величня, ясна та хороша, мов янгол, то треба занадто волі, щоб прикипіти до підлоги і не кинутись при всіх, при твоєму грізному батьку до тебе, не розцілювати твоїх рученят...

— Ох ти мій любий козаче! — нагнулась до нього близько-близенько Ядвіґа і обвела своїми рученятами білими засмалену шию козачу. Чорне волосся її розсипалось шовковими пасмами і укрило хороше обличчя Яська. — А хіба мені треба було менче принуки, щоб не кинутись у всіх на очех до тебе і не крикнути шалено: „От кого я кохаю над усе, над усіх!“

І шепочуть один одному, Ясь і Ядвіґа, всім відомі, але вічно дорогі і жадані слова...

І розлуки мов не бувало; полинула вона на сизих крилах далеко-далеко... І дарма люгує сивий мороз киваючи білою бородою, дарма силкується провнати товсті, намерзлі мури і впιαтись крижаними пазурами їм у серце... Ні, не заморозити йому гарячого серця, не затамувати киплячої крові...

І палко пригортає до серденька Ясь свою неналюблену квіточку, а тим часом по верхніх вікнах у замку мелькає якийсь огник: то крадеться котячою ходою панна Казимира до південної башти. Тремтить у її руці каганець, темні тіни склизять по вохких мурах і женуть ся за нею...

Страшно старій нанні; хапаєть ся вона не озираючись навіть назад; тихо й глухо гучать ступні її по кам'яних тафлях і здаєть ся їй, що от-от холодною рукою хтось її злапає...

Аж ось панна Казимира зупинилась коло остро-верхих дубових дверей, окованих залізними шпухами й цвяхами, з залізним иржавим замком...

А тут уже мов чорний той крюк пильнує її пан Запольський.

— Щож, пані добродійко, вистежила?

— Вистежила, винюхала, знайшла в північній башті! — си-чить її шепіт, немов осінній вітер серед німотних могил. Панна Казимира притулила вухо до щілини в дверех, через яку боязко пробивало ся світло. І чує вона важку ходу грізного пана і несамовиті, запеклі проклони...

— Ісра, пані добродійко! Або жити, або сконати! — рішуче промовив Запольський і тихо постукав у двері...

— — — — —

— Моє голубятко, тобі правду в довгі ночі осінні шепотіло твоє чутке серце! — говорив Ясь. — Ти-б мала мене більш не бачити: адже пан Запольський умовив ся з паном сотником мене вбити, аби назад не вернув ся! Один Бог рятував мене!

Ядвіга притулилась до його цілком.

— А за се я ще більше тебе кохаю! — воркувала вона.

— А коли ми викупили князя і повертались назад, сотник наважив ся оклеветати мене перед ним і скарати на голову. Тільки Господь відвів від мене його лихий замах. Трапилось нам зустріти ся в дорозі з татарським загоном. Князь звелів ударити на його. Жарка була січа й тепер, як згадаю, займаєть ся кров. Їх було більше, про те ми вдарили сьміло. На нас випало по три Татарини, — так у нас же була краща зброя, і Татари кинулись у ростіч, а ми за ними. Коли се зирк, — князя між нами нема; сюди-туди, аж він гонів за двоє беть ся з шістьма Татарами... Я гукнув на своїх, але за брязком, за івалтом не дочув ся їм мій покрик і вони промайнули вперед. Тим часом князь наш рубав ся як розлютований лев, але Татари перемогали його числом. Думати було годі... Гукнув я на коня і стрілою до нього на визвод, і по правді нагодив ся у пору, бо у князя вже був зломав ся меч, і він відбивав ся лише тупицею: в ту мить, як мій кінь до його доскочив, уже був свиснув ятаган над головою у князя, але враз свиснула й моя кривуля, і відрубана ворожа рука впала до ніг.

— О, мій славний, хоробрий лицарю! — покрикнула радо Ядвіга любуючи на ясне та жваве обличчя Яськове.

— Не встигли озирнуть ся Татари, — розказував далі козак, — як я другого, що накинув вже був князя арканом, шелеснув на відсіч, аж кривуля ввігнала ся у нього по держално... Я смик її назад, — не бере — гепнув Татарин з моєю кривулею... а на мене вже двоє... Вихопив я пістоля, бахнув одному в вічі, а другому вже ним шпурнув у лоба... і не завважив, чи влучив, чи ні, а тільки Татарин навтеки, а за ним двоє. Оглянув ся — один но лишив ся, охопив обіруч князя, а князь його — борюкають ся. Князь то здоровий, так і Татарюга-ж вискіпав ся дужий, а тато твій знесилений був... Я прожогом під татарського коня і розпоров йому ножем черево, а як гепнув з ним і Татарин, то добув таки кривулю свою і відтяв йому голову... Обняв тоді мене твій тато тай каже:

— Ну, спасибі тобі, слуго мій єдиний — і життя ти мені зрятував і уявив себе лицарем... Не забуду сього до віку, — за батька мене мати-меш тай годі!

— О мій милий, коли-б се справдилось! — обвела рученьками козака палко Ядвіґа тай поцілувала шалено...

— А в хмурім князівськїм покої стоять бліді як мерці перед своїм можновладцем пан Запольскій з панною Казимірою. Панна белькоче щось язиком неслухняним і давить ся... Пан Запольскій стогне й зітхає. Князь сидить темний як ніч, лиховісний як туча... Сьвічка блимає тьмяно й осьвічує млисто три постаті.

Аж ось схопив князь панну за руку і здавив її як у лещетах.

— А коли ти лжеш? — промовив повагом, здавленим голосом князь, але так, що пан Запольскій і панна Казиміра почувись, немов їм ноги вросли уже в землю.

— Коли ти звела на князівну Потоцьку такий поклеп, на єдину літоросль нашого роду? Зміркуй, чи вистарчить мук на землі, якими-б здолав я тебе вгнобити?

Пан і панна впали навколїшки.

— Ясноосьвіцоний княже! Ти владен нас загубити й помилувати, а ми безневинні; то хлопка няня...

— Бидло! Вам була доручена дочка! — заревів князь. — А поки все се єсть лжа?

— Хай ясний князь піде з нами й упевнить ся своїми очима! — давилась Казиміра словами. — Ясноосьвіцона князівна з твоїм слугою Яськом...

— Цить! — гримнув князь зблідши від лютости і ударив чим дужче об долівку стальовими піхвами.

— Жаден язик сього не може промовити; на гонор клянусь: за такі речі, за такі слова, за такі навіть думки заплатить усяк мені головою! Ну, — добув він широкий свій меч, — ідіть, я за вами; але пеклом клянусь, що коли хоч єдине ваше слово виявить ся кривим, то краще-б вам було й на сьвіт не родитись! А коли правда, — провадив він з пекельним усміхом, — то князь Потоцький потрапить як віддячити своїх вірних слуг за добрі вістки.

Смертельний жах оціпив панну Казиміру і пана Запольского, і вони почувли на своїй шиї мов би лезо холодної сталі. Але князь грізно гукнув: „Ну, гайда!“ І сам за ними пішов з видобутим мечем...

— Але чи любиш мене, чи кохаєш мене, моє щастя, на життя, на весь вік? — буркотів тимчасом Ясь, мов той голуб зазираючи в вічі князівні...

— Кохаю, кохаю! — усьміхалась Ядвіга.

— Не сьмій ся! — підвів суворо голос козак. — З моїм коханням жартів нема! — Він міцно стиснув її руку. — Скажи, чи ти не забула ту клятьбу, яку ми один одному дали під землею? Ядвіга здригнулась.

— Ти мене, Ясю, лякаєш! — промовила вона випручуючись. — У тебе страшні очі!

— Ні! — відказав Ясь беручи її знову за руку. — Скажи мені, чи присягнеш ся в-друге зо мною, що не зацураси мене ні за ради кого й ні задля чого, що не зміняєш мене ні на роскоші, ні на пишноті, і що в свідки до своїх присягань ти покликнеш землю тяжку?

— Я кохаю тебе! — відповіла тремтячим голосочком Ядвіга. — Хибя ти не віриш мойому слову?

— Вірю, хочу вірити, але-ж і ти, моя радість, мойому віриш, а коли віриш, то можеш і закласти ся знову...

— Який бо ти, Ясю! — тремтіла і якимось з жахом озиралась Ядвіга. — Не присягання боюсь я, а мені ті слова чогось душу морозять... Ну-ну, не сердь ся! — промовила вона глянувши на хмурий, насуплений вид Яська. — Мій соколе ясний... ну-ну... присягаюсь, клянусь... — Але далі зупинилась, мов у неї не стало духу на слова...

— Слухай, Ядвіго, моя доле, мій раю! — заговорив чулим зрушенням голосом Ясь, узявши її за руку. — Ти ясноосвіченого роду, можновладка, тебе твій отець мостить у королеви... а я ніби твій хлоп, так принаймні мене вважали, а може ще й доси вважає його-мосць князь... Ото-ж і маєш, що між нами така незмірима різниця, яку хибя божевільний побороть може зважитись. А з того знати: або мені зараз же не сходячи з сього місця себе загубити, умерти на твоїм закоханім слові, на твоїм поцілунку... або коли ти мене також непереможно кохаєш, як я тебе, то запевнити страшною клятьбою надію... Але стій, завваж но ще ось що: різниця, про яку я казав тобі, — се можновладна кривда, а на справді її такої нема. Я походжу з значної козачої сім'ї, яка може порівнятись достатками з найпервим шляхетством... Отець твій у наїзді на українські села, — бо тим бавить ся славне

магнатство, — взяв мене у полон як бранця... і безправним я й доси... Скажи-ж мені, — втопив свої очі в очі Ядвіґи козак, — коли розшукаю я рід свій, коли за пять, за шість літ верну ся до тебе і край твоїх ніжок зложу й славу й багатство й достойність, яку тільки може здобути дужа рука та серце відважне...

Ляда в темнім кутку тихо відсунулась і з під долівки знялась якась чорна та довга тінь.

Але Ядвіґа її не запримітила: вона дивилась у чудові очі козачі, що горіли під чорними бровами пекучим огнем, а Ясь не чув шелесту, бо він у ту мить обвивав тонкий становчок своєї красуні.

— Скажи-ж, — намагався таки він, — чи згодишся тоді дати мені рученьку на все життя, на весь вік?

— Ой, Ясю мій, — покрикнула Ядвіґа, — тоді твоя на віки, на віки!

— Чи не рано занадто? — прогучав враз із кутка якийсь холодний, але розсатанілий від лютости голос, і схована під керею ліхтарня осяяла несподівано цілим променистим снопом грізну, невблагану, князівську постать і скам'янілу від жаху князівну.

Стрепенувся був Ясь заступити свою милу вихопивши шаблю, але перед ним з добутих мечем стояв уже князь, а за князем трусилися пан Запольський з старою панною. Вид у князя був занадто страшний.

— Стій! — гримнув він хижо на Яся. — Ти зважився, хлопе, обнімати ясноосвіщену князівну Потоцьку? Га! — скрикнув він пекельним усьміхом. — Чи-ж правда, що то єсть раювання? Не людське раювання, богівське? Ха, ха, ха! Але за таке раювання беруть і ціну хорошу!

— Ти владен, княже, убити мене, — відповів підіймаючи гордо голову Ясь, — і за князівну я прийму з радістю смерть!

— Цить, хлопе! — заревів озвірений князь хапаючи меч. — Ти занісся над міру думками, коли ждеш, що тебе ще вшанує мій меч... Ні, ти мене визволив від неминучої смерті, і клянусь сатаною, було-б не по правді умерти тобі від моєї руки... Скрутить його, — зіпонує князь обертаючись до Запольського, — і до стовпа прикуватимуть у льоху!

Запольський кинувся до Яся, а гої опустив шаблю і не рушався з місця; Запольський зв'язав йому руки поясом.

— В льохах моїх ти зотлієш... Від голоду здохнеш як пес... Сонця божого ти більше не вбачиш... Не знати-ме твоє падлюче тіло погребу...

— Тату! — благала Ядвіґа кидаючись до його...

— А ти, — прохарчав відпихаючи її князь, — геть від мене!

— Не забувай, отче мій! — спатахнула Ядвіґа гордо випрямившись і уявляючи царську поставу. — Коли ти князь Потоцький, то й дочка твоя теж князівна Потоцька!

— Від нині ти не князівна, — прохрипів глухим голосом князь, — а черниця в монастирі Кармеліток; там замурована в склепі, відрізана від живого світа, в німій гробовій тишині ти будеш спокутовувати свій тяжкий гріх перед Богом, а ще більше перед твоїм почесним родом, який ти зганьбила в-край... Там ти будеш оплакувати свою неславу й публіку, поки не змиєш сльозами до цяти весь бруд із свого серця, всі спогади про мерзотні часи, або поки не сховаєш негіді, що отруїла цілком твою кров, у домовині... Інших skutків не буде й жадного милосердя не жди: ніхто, ніхто над тобою не зглянеться!

Ядвіґа стояла бліда, нерухома, мов з мармара витесана статуя; але в погляді її світилась більш непокора й упертість, ніж страх. Князь відвів від неї очі і проняв ними своїх вірних слуг Запольського й Казиміру.

— Ну, хамку і всіх прислужників та прислужниць, що коло князівни ходили, розірвуть на шматки коні! — хрипів князь з якимсь гадючим шипінням. — А вас, вірних слуг, що мене оповістили, вшаную я до живоття дозорцями сієї башти; двері замурують ся і ви будете стерегти тут таїну герба Потоцьких, щоб вона не вилетіла, борони Боже, з сих мурів...

Панна Казиміра і пан Запольський повалились князеві в ноги; але той відіпхнув їх своїм важким чоботом.

(Конець буде).

М. П. Старицький.

Заклятий скарб.

Подільська легенда.

[Конець].

VIII.*)

Два роки з тої ночі минуло, коли над Ясем засунулась ляда на віки і замкнулись з низу у льохах залізом ковані двері. Два роки минуло, і всі забули, чи силкувались забути про ті лихі вчинки, які скоїлись у ту страшну ніч: забули про похованого живцем Яся, забули про Запольського й Казимиру, що зомлівали в вязниці. Кожен далеко обходив північну башту; вона віджахала сусідніх мешканців. Звідтіля у глупу ніч часто линув стогін важкий, або розлягались ревні ридання... Усі й забули нещасного козака, тільки одна душа ховала пам'ять про його: то — князівна Ядвіґа.

Отямилась вона другого дня після страшенної ночі в одороблім ридвані, глянула в вікно і вбачила цілу батаву вершників і лицарства, що провозжали її... Але його... його між ними вже не було. І уявилась тоді Ядвізі страховина її долі: порвалася була князівна вискочити геть, розпитати всіх про дорогого Яся, на вколішках їх благати, аби визволили хороброго, коханого козака... але враз почула вона на собі холодний, жорсткий погляд. Озирнувшись — аж поруч неї сидить її князь-отець.

Зомліла Ядвіґа, немов побачивши коло себе дикого, хижого звіря, і сїпнулась була до дверцяток... Хай її убють, хай коні

*) Див. кн. I, ст. 17—40; кн. II, ст. 85—115.

затопчуть — дарма, але їй годі з ним разом сидіти; від його тхне сьвіжою чоловічою кров'ю, від його віє могильним холодом підземного склепу...

Сіпнулася була Ядвіґа, але її спинив глумливий голос:

— Не силкуй ся, князівно; з ридвана тобі не вискочити.

Опустила руки Ядвіґа.

— Сядь і слухай, що я тобі казати-му! — суворо проговорив князь і дужою рукою посадовив її знову на місце. Не звела й очий на князя Ядвіґа, а тільки серце її стислось від безнадійної туги.

— Хлопа нема вже більше на сьвітї, або ік ночи не стане вже напевно! — провадив далі похмуро темний як ніч князь і слова його тяжезним камінем падали на Ядвіґу. — Ніхто його не зратує, ніхто... Сили нема! Ти-ж і не поривай ся від мене втікати, — се дурниця; та коли-б і втекла, то під першим дубом замерзнеш, бо ми вже далеко від замку. Ти мусиш забути про хлопа, чуєш, ти мусиш забути! — промовив він ще глухійше, здавляючи холодною рукою тремтячу руку дочки. — Ти повинна його раз на віки забути; могила своїх жертв не вертає... Та гляди, щоб з твоїх уст не злетіло й слова про ту ганьбу до віку, до суду, инак не будь я Потоцький, коли ти не зміниш свою княжу корону на каптур чернечий.

— Не забуду ніколи... — прошепотіла побілілими губами Ядвіґа.

— Не забудеш? Ха-ха! — засьміяв ся її батько пекельно. — Так згадувати-меш його в кам'яній своїй домовині, в захованій келїї, де ти будеш замурована до живоття, і ніхто не прийде туди поділити з тобою ні твоїх скарг, ні твоїх божевільних сліз та зітхань... Клянусь нечистою силою, що станеть ся моя воля і її не зламає навіть смерть: бо всі свої незлічені добра заофірую на кляштор і там невідомою затворницею ти згинеш. Мені легше перебути твою смерть, ніж свого славного роду публіку... Ти остання паросль величнього дерева: так або пишай ся у королівській короні, пануй владою, роскошуй у всесьвітніх утіхах, або нудись в могильній самотині... В останній се тобі раз подаю! — завершив князь стискаючи до болю її руку. — Мовчи-ж, як можна, стань камінем, коли не хочеш моєї пімсти зазнати!

На третій день перед Ядвіґою побігли острі дахи львівських будинків, башт і дзвіниць; наблизились високі, неперелазні мур

кармелітського кляштора, мелькнула брама і зачинились за нею ковані двері. — Тут, за тими високими мурами, — наказав ще раз їй отець, — подумай ти про свій учинок, викинь дурощі з голови і згадай, що ти князівна Потоцька! — Наказав тай по-прощався з нею, зимний як вітер безмірних північних просторів, упомянувши, що за рік навідасться до неї.

Так от грюкнула за князівною остання фіртка, і сестри-Кармелітки провели Ядвігу під склепіння високого, готичного храму.

Правда, можна заціпити слово, можна замкнути уста, та не можна приспати й задавити непокірної, свавільної думки.

Мовчить Ядвіга; її слова від неї не чують сестри-черниці, і тільки бачуть її замкнуті уста, насуплені брови та бліде обличчя; а тимчасом у голівці в князівни палають невгасимим огнем її думи, — не замовити їх молитвами, не закропити росою нерозважених сліз.

В той час, коли всі вони молились на вколішках під високим склепінням готичного храму, коли крізь довгі різноколірні вікна пронизувались цілі снопи сонясного проміння і слались на долівці та на спинах богомольців веселкавими, ясними кружальцями, коли стовпи золотої куряви здіймалися косяками по храму, займаючи ширим золотом білі каптури Кармеліток і постаті мармурових фігур, коли сизий, кадильний дим слався хвилястою пеленою по храму і ксьондз виголошував зрушливе казанє, а орган голосив щось відрадне та щасливе, тоді у ті велебні хвилини перед князівною виринала страшна уява останнього розставання; блідий Ясь, скажений отець, рипання петлиць иржавих й замираючий стукіт по кам'яних сходах ступнів, а далі несходимі льохи і в них прикутий до стовпа Ясь, знесилений від голоду і жадоби, з висохлим від голодної муки лицем... і розшматована кіньми дорога няня-бабуся, що любила її як свою рідну дитину...

І Ядвігу огортала тоді смертельна нудьга, і треба було всю горду волю напружити, щоб не заломити з розпачі рук і не кинутись ниць головою на холодний з мармору зложений діл. Коли-ж панахиду служили у храмі і в ставниках горіли хмуρο сьвічки, і сумний Реквієм лунав під темним склепінням, а за товстими мурами шелестіла голими вітями плаксива осінь, тоді на її личку займалися огнем поцілунки і вчувалися їй горячі стискання, а неборна жадоба щастя й живого слова проймала її всю цілком. Тоді простягались руки її до химерної мрії і ловили холодну порожняву, а очі шукали під тяжким склепінням дорогі риси і ги-

нули в невідгучній пільмі. А які нерозважні сльози лились у келії самотливій, коли на дворі вила, стогнала сива хуртовина і забивала свігом вікно, а невеличка лампада блимала перед образом, осьвічуючи темну постать на ліжку... О, тоді в її памяти прокидались ті довгі зимові вечери, коли вони з Ясем і нянею сиділи в порожній, похмурій залі біля коминка, а кругом замка гукала і скиглила хуґа, силуючись дірвати ся до кагли; тоді рука Ядвіґи лежала в руці дорогого Яся, її головка схилялась йому на плече, а він з такою ласкою, з таким закоханням пестував її схилене чоло та стискав у дужій руці її делікатну рученьку. Няня-бабуся пряла тоді сидячи на дубовім ослоні, а вони біля неї; край ніг тихо й мирно дзюрчало її веретено, а відгучно йому лила ся тиха казка про те, як короленко кохав королівну, як недобрий отець хотів короленка з сьвіта зігнати і як королівна його захистила.

Прокидалась Ядвіґа в своїй келії; здалека долітали до неї нудні співи чернечі та стогнав жалібний вітер..

І так котились довгі дні й безодні ночі за читанням релігійних книжок, за наукою з матірью-ігуменею і за некучими спогадами, коли Ядвіґині очі займались потайним полум'ям.

Раз у страшелезну хуґу, що вила голодним сіроманцем і стугоніла жажливо в монастирські вікна, постукав ся у браму якийсь заблуда-прочанин, благаючи на Пречисту і Пресвяту Панину притулку. По пильних оглядинах хирного, древнього старця ігуменя зважилась впустити його до трапезної відігрітись і підкріпитись, чим Бог послав.

Серед одноманітної, уїдливої нудьги ся поява зацікавила і відживила трохи черниць; вони всі зійшли ся до трапезної подивитись і послухати прочанина-старця, тим паче, що під сіряком у його відбивала ся й кобза. Навіть князівна, що від людини ховалась, спокусилась спільним зацікавленням і вступила теж до сьвітлиці.

Старець сидів у кутку в затінку уникаючи сьвітла, бо його очі надзвичайно блищали. Сиве волосся і біла як молоко борода закривали йому майже весь вид, а похилий, згорблений стан надавав йому нужденний вигляд безпорадної, хирної старости.

В час, коли з'явилась князівна, старезний дідусь здрігнув ся і кинув на неї запальний погляд, але за мить він закашляв ся і зігнув ся ще нижче. Коли підкріпив ся трапезою старець і запив вечерю ковшем меду, то господиня черниця попросила діда або розказати

що небудь про сьвятині, або заспівати що божественне. Дід не дав себе довго прохати, наладив кобзу і заспівав голосним на подив та дзвінким голосом козачу думу.

Чулі згуки то лились злюба, то зростали до драматичного льоту, а живе слово виразне, немов з болістю відривалось від серця... І всі замовкли, заслухались, а князівна затріпотіла й замерла під впливом якогось давнього, зазнаного почуття. А старець співав про козака-юнака, що покохав ревно царівну, та що й вона йому заприяглась у вірнім коханні... Козак іде добувати собі славу, своїм звितяством чудує весь сьвіт, своїм лицарством закраша всі царства та з всесьвітньою славою спішить ся до ніг чарівної царівни; але царівна дума, що козака вбито, що він уже під землею вітлів, тай про коханця забула, бо корона й золото засліплюють їй очі.

Слуха князівна і кожне слово пронизує їй серце ножем; вона підводить ся... їй темніє в очах... трапезна починає повагом крутитись.

А старець співа про те, що Бог клятьби її не забув і земля заступилась... стала судією...

Князівна скрикнула тай зомліла. Внесли її до келії уже в нервовій огневиці. Про причину ніхто не наважив ся натякнути й словом, а тільки мовчки упали всі коло хворої...

Але порошистий сніг не на вік криє землю. Настане весна, прилетять ластівки і зацьвіте знову земля крином... Отак і серце дівоче: пригріє нове сонечко і мертве серце затріпоче новими вітхами, новим життям...

Горде серце у дочки князя Потоцького! Минуло вже часу чимало, а разливе горе стратило лише пекучість і змінилось на елегічну сумоту; не ослабла тільки в йому трутизна гіркої образи, яку стерпіла від батька князівна, і не забулась жорстока зневага, з якою показав він над нею свою безмежну, князівську волю.

І прокинулась у Ядвігні гордота князів Потоцьких, і заманулось їй чужому слову більше не коритись, а самій над людьми владно царювати, як царює борвій могутній над похиленим лісом. І пригадались їй забуті отцеві слова... А тимчасом у хмурому замку, заметенім геть снігом, сидів як тума в своїй башті князь Потоцький, і закортіло йому раз у своїй пімсті упевнитись, по-смакувати виглядом смерті своїх ворогів... Мовчки встав князь, вдійма з стіни важкого ключа і з ліхтарнею в руці стунає по слизьких сходах... Ось перед ним якісь ковані двері; засунув князь

иржавий ключ у замочне вічко і повернув його з натугою тричі; рипнули двері і на князя повіяло гнилою вохкістю з підземелля. Довго йшов князь по покручених льохах, ходниках, аж поки не вийшов і не зупинився на знайомій площинці.

Дикий, лютий усміх скривив йому хмуре, жорстке лице: перед ним у мутній сьвітотій плямі виявився прикований до стіни ланцюгом якийсь труп, що вже зігнів був майже цілком; принаймні замість обличчя чорними ямами позирав на князя якийсь кістяк. Князь з огидою відвернувся, але знов притяг його очі до себе страшний мрець; князь глянув і завважив, що він був у тій самій одежі, в якій був тоді проклятий хлоп; се йому впало в око, але разом здалось, мов би постать мерця була трохи нижча за хлопця, про те кістяк же без тіла мав зсунутись... Його мосць задоволений плюнув на трупа під шапку і повернув назад. Але не встиг князь зробити кілька кроків, щоб розгледіти яким ходником повертати, як наткнувся зненацька на другого трупа, що лежав крижем ниць... Здивований князь присьвітив, — то була постать жіноча, і по косі і по одежі не можна було помилитись.

— Панна Казимира! — аж скрикнув здивований князь. — Яким робом?

Князь замислився і згадав, що він сам вчинив необачність, не заклепавши на глухо ляди, що, маєть ся розуміти. затворники через віко вилізли у льох, аби спробувати викопатись на сьвіт... Князь з досади ткнув чоботом у голову трупа з такою силою, що черепок відскочив, а коси розсипались руном... Коли-б придивився до черенка князь, то примітив би, що він був проломлений, але його-мось розсатанів і не був уже здатен на розвідки; він ударив ще раз і в-друге чоботом труп і зареготав дико: — „Ха, думала шельма втекти! Ні, не такі у мене льохи, щоб з них можна було викрастись, не такі! Одно тільки жалко, що здохла рано. Було-б втішно мойому сердцю, коли-б ти умлівала не рік і не два замурована в башті, смакуючи мою кару за догляд дитини, але щож вдієш... дав маху! А деж ще дозорця?“ — І князь посунув по ходнику шукати пана Запольского. Важкий дух стояв у льохах, повний трупячого смороду, не провітрений він давив задихом груди і у князя вже разів кілька заморочилась була так голова, що ледви встояв на ногах; а ходник як на те ще вузчав і спускався в низ. По дорозі князь знайшов у одному місці якийсь зотлілий шматочок, мов би то стьожку; тільки чого-б вона у пана взяла ся? —

а в другім — цв'ілий шматок хліба, зчорнілий на камінець... Очевидячки, сюдою тікав дозорця; але далі йти було ніяк, — ходник розділяв ся на дві віти, легко було заблудитись тай дихати важче ставало. Князь ухопив ся за груди, опер ся на слизьку, холодну стіну, щоб відпочити. — „Чого ще мені того падла шукати?“ — стукотіли йому думки в голову. — „Куди йому у ката втекти? Звідсіль виходу другого нема... викопатись можна хіба тільки до некла... Ну, і опинив ся він там!“

Князь повернув ся раптом назад і добре вчинив, бо инак в льоху zostав ся-б на віки. Вискочивши на сьвіт він на порозі зомлів і пролежав непритомним з добру годину, а очунявши ледви дочвалав до своєї башти. Другого дня не розпитуючись князь звелів утяти голову харчевнику, що мусів що тижня раз подавати поживок вязням у квартиру.

Пройшла зима й весна, а князь сидів тай сидів у своїй башті-темниці, не показуючись людям на очі. До його пробував заїздити дехто з маґнатів, але він відмовляв ся хворобою і не витав жадного гостя. Так усі й залишили ведмедя у його лігві лежати. Тільки вже літом мусів прийняти князь посланця з листом від найяснішого круля. Король був збентежений хворобою князя і трівожив ся за його дочку... Запрошував сердечно обох їх до Львова, обіцяючи і своїх лікарів і свій догляд; нарешті закінчив найясніший, що такої розкішної красуні, як князівна Ядвіґа, такої розумниці гріх дома ховати, що їй треба сьвіта побачити, щоб здивувати собою весь мир. Ласкавий лист королівський зрушив вельми князя і він відписав з глибокими подяками за ушановання, що на зиму сподіваєть ся зажити великої чести і оселитись у Львові в власному палацу.

Пізнньої осени вже був там князь Потоцький і вступив перве у келію до своєї дочки. Ядвіґа глянула на отця і зблідла, але окинула його гордим поглядом і низько вклонила ся.

— Що, надумалась? — спитав її князь сухо.

— Надумалась, — відповіла загадково князівна.

— І маєш...

— Маю замах вищий за князів Потоцьких...

— О, моя дитино! — поривчасто пригорнув її батько; але вона не відгукнулась серцем на те витання, і князь поцілував її в бліді та холодні уста.

Незабаром рознеслась по Львові вістка, що князь Потоцький оселив ся з красунею дочкою у Львові і широко відчинив пишній

магнатурії двері; незабаром слава про надзвичайну, невбачану красу князівни облетіла все місто і всі околиці; незабаром і молоде й старе від чарів її спяніло і збожеволіло в-край...

ІХ.

Настало літо. Загадав князь Потоцький для свого і для чужоземного лицарства дати турніра, та такого бучного, якого ще й на сьвітї не чуто, і то на честь дочки своєї князівни Ядвіги, якій наступав вісімнадцятий рік. На тій учті гоїній мусів бути й найяснійший король. Він цілу зиму розїзжав по крайницях свого великого панства, для того й не бачив ся ще з своїм першим вольможцем.

Гей, і бучно-ж сьвяткував своє сьвято князь Потоцький, так бучно, що слава про те пережила багато віків та долинула і до нас сивою старовиною.

За причілком островерхих мурів міста Львова розчищений був великий майдан, посипаний злотистим піском; надоккола огорожений він був високим парканом, укритим дорогим кармазином і пишними цареградськими килимами, а крім того його ще прикрашено було сріблястими саетами, різнобарвними корогами й вінками з дубового віття. На всіх кутках стояли герольди, закуті у сталь, у шоломах, з струсовими перами і держали в руках срібні суремки. Поміж сидінням навкруги під парканом здіймались високі злото-сяйні шандали з широкими кадильницями, де курились арабські пахощі і сповняли чудовим духом цілий майдан.

З приходу збудовано було тріумфову браму і оздоблено її горорівьбою; там тиелась сила джур і збройничих. По під парканом були навкруги приладновані розкішні сидіння, оксамитом вкриті, золотими шнурами з кутасами облямовані, і то для значних пань і панянок. Просто приходу, на високім амвоні красував ся парчовий намет, призначений для цариці сього пишного сьвята і для її близьких; широкі сходи, устеляні пишними килимами, спускались від амвони аж до самого кону. Скрізь блискотіли, яснілись едваби, глазетні, шовкові, прозорі тканини, искрились каміння і рожевіли чарівними трояндами видочки панянок; молоді, красно вистроєні панянки метушились усюди. Але над усі відбивалась красою і пишним убранням князівна Ядвіга.

Два роки майже минуло від страшної ночі в князівському замку і Ядвіга переродилась цілком: із завзятої, палкої, вродливо-

чарівної панянки вона стала недосяжною красунею-можновладкою. Вона сиділа тепер на високих креселку, пишна та величя, як справжня цариця. Парчова суто-злата сукня облягала її станочок, мов точений з під високого гаптованого перлами коміра, горіло на шийці дороге неоцінене намисто, а з плечей збігала пишними блискучими хвилями манта. Пишна молодь, яка не брала участі в лицарському герці, роїлась навколо амвону, силкуючись піймати від нездуманої красуні хоч слово, хоч погляд, хоч усьміх, але князівна байдуже, згорда позирала на їх зальоти, не обділяючи упадників навіть недбалою ласкою...

Вся увага її прикута була до брами, за якою з'їжджалось уже на пишних конях лицарство, з'їжджалось, але в браму на кін ще не вступало. Кожен приїзд лицаря сповіщався вибухом гармати і особливим сурмінням. А пишне панство залило вже геть усі сидіння, всі лавки, всі місця під обширим, паркановим колом, так що весь кін видавався тепер велитенським, злотистим кружалом, облямованим яркою, веселковою крайкою. А навкруги паркану на мурах кишів хвилястим морем народ; дерева, дахи теж були обнизані цікавим людом; деякі шибайголови спинались зухвало навіть на високий паркан. У середині тимчасом розносили гайдуки на величезних, срібних тацах гостям всякі солодкі присмаки і прохолодні трунки. Навколо стояв жвавий гомін, що нагадував гудіння бджіл. Сонце підбилось геть-геть, але з початку воно вкрите було серпанком легких хмарок, а потім вітрець їх розвіяв і сліпуче, гаряче проміння його заискрило над живою картиною і її всю відживило огнистими барвами. Тут враз гримнули гармати з мурів, засурмили голосно сурми, загули котли й тулумбаси, і знялось бурею здалека народне витання; все на майдані змовкло, припинило, і в тиші, що впала, вчувалось лише лунання далеких викриків: „Віват! Нех живе! Слава королю, слава князю!“ Аж ось знявся галас коло брами і на кін виїхав на білаому як срібло коні сам найясніший король. Рядом з ним їхав на злоти-стому огірю якийсь значний лицар у пишнім турецьким уборі. За ним у слід виступав на сивому румаку сам господарь баєчного сьвята, князь Потоцький, побік з молодим князем Радзівілом, а за останніми виїжджала вже попарно решта лицарства. У всіх були закриті причілля, тільки у короля було відкрите лице. А хороше-ж було те лице! З високим чолом, добрими, блакитними очима, з довгими, русявими вусами, що спадали аж на груди; правда,

що очі ті знали й грізно дивитись ворогови у вічі, але тепер в них грала лише милість та ласка. Лице йому обтіняла стальова мисюрка, що звисала з шолома; все узброєння і одежа були йому занадто прості, але на його величній поставі і серед пишного лицарства можна було зразу вгадати його за справжнього короля. Він наблизився до намета, під яким сиділа Ядвіґа, і острогами примусив коня нахилити голову перед молодю красунею. Ядвіґа зійшла в низ по сходах; двоє молодих джурів несли слідом за нею розкішний тяг її сукні. Вона підійшла до руки короля, а той узяв князівну за руку і поцілував її в голову.

— Правду про красу твою принесла нам широка чутка, — промовив він до Ядвіґи, — а все-ж не здолала вона списати того, що ми бачимо на око; не дарма-ж ми приїхали у Львів, на честь такої красуні можна не одного списа зламати!

— В таких разі я тричі маю дякувати Богу за неї, — відповіла почтиво і разом величньо Ядвіґа, схиливши перед королем голову, — бо вона дала мені змогу побачити нашого славного, величнього, улюбленого всіми короля.

— З такою красою ти злучила й ясну головку, — усміхнувся привітно король до Ядвіґи, — і мені до правди здається, що князівна здолала-б зручно носити і вищу корону.

У Ядвіґи личко спалахнуло ярким полум'ям, і вона закрила свої очі довгими, темнистими віями; але за мить перемогла таки свою соромливість і мовила щиро:

— Найясніший король забув серце, а воно й для корони найпотрібніше.

— О, моя найцінніша в Речі Посполитій перлино! — скрикнув заворожений і радий король. — Ти сто кратно справедлива, і моє серце тепер озвалось...

Але тут завваживши, що останні слова його цілком замішали панянку, змінив зразу розмову, і показавши рукою на лицаря в турецькій одежі додав:

— Не здивуй, моя ясна князівно, що ми пишаємось рідним і пробач нам наш захват ревний, але от і чужестранний славути зачудував ся з нашої квітки і просить мене запрезентувати його цариці тутешнього сьвята... Мурза турецький, перший герцівник і знаний на схід сонця звияжець...

Ядвіґа всміхнулася привабно, задовольнена з похвал і з того, що розмова перейшла на лекшу дорогу; а лицар примітивши, що

річ іде про нього, виступив конем у перед, приложив праву руку до чола й до серця, а потім зложивши руки на грудях і нахиливши голову, промовив звертаючись до Ядвіги:

— До сього часу під розкішним небом моєї отчизни не вважали північну зорю за найкращу, але тепер, наблизившись до неї я бачу, що вона не тільки перша за всі, але прекрасніша за весь обрій яскраво-зористий: її променисте сіяння сліпить очи людині.

Король з ухмілкою перетлумачив Ядвізі сю розкішну похвалу. Ядвіга аж зашарілась від тих слів і від пильного, палкого погляду, яким пронизував її мурза.

— Прошу його королівську милость переказати хороброму лицарю, що наше серце з того вельми радіє, коли турецькому можновладцю вподобалось сяяння північних зір польської корони і що нам утішно мати такого прихильця за друга і бачити його на воюваннях під нашими стягами! — обернулась вона до короля.

— Твоя донька, мій княже, правдива Клеопатра! — покрикнув поривно король до старого Потоцького. — Але — присягаюсь на гонор, на мою долю випала роля не королівська: бути посередником замилюваним, — весело засьміяв ся король, — а для того я й зрікаюсь її, тим паче, що нам треба ухилятися від приводу до змагання з Туреччиною...

Орлиним, королівським поглядом обвів він усіх і обернув ся до лицарства:

— Славне і ясне лицарство, я починаю герць!

Король дав гасло. Засурмили у срібні сурми вістовці і почалась славна лицарська забава. Першим герцем була оголошена стрільба з сагайдаків у лету. Ядвіга зняла з пальця свій перстень коштовний і офірувала на дар; його повісили на високу віху. Мета була надзвичайно трудна: діамант искрив на сонці, як велика крапля води... Треба було надмірно острого ока і вірної руки. Ушикувалось лицарство і по черезно стало з сагайдаками виступати до віхи. Засвітіли в повітрі перисті стріли; більша часть їх пролітала поуз то минаючи геть, то черкаючи злегка той перстень, але жадна ще не збила його з шовкової нитки і не скинула до ніжок його господині-красуні.

Ось виступив турецький лицар і натяг свій міцний лук. Дзенькнула тетива, заспівала стріла і вдарила майже в середину перстня, тільки не збила його, а прицьвяхувала до дерева. Гучні похвали і оплески залунали навколо; але завдання не було спра-

влене достоту, перстїнь не впав до нїг... І турецький лицар, приклавши руку до чола і до груднї, не наважив ся підїйти за нагородою до князївни.

Тодї виїхав на своїм гнїдїм сам найяснїйший і пустив до мети крилату стрілу; свиснула, звелась легкопера і влучила саме в середину перстня, але накінецьник розбив надрізаний уже стрілою турецькою перстїнь і вишиб з пробоїни ту стрілу: дві половинки перстня розлетїлись геть у рїжні сторони, а дві стріли, закрутившись у повітрі, впали край амвони князївни. Підняв ся страшенний гвалт! „Вїват! Слава королю! Нех жиє!“ — залунало всюди; засурмили суремки, загули тулумбаси і покрив усе гуркіт гармат. Король уклонив ся на всі сторони, але сам не підїшов до князївни, а скочив з коня, взяв під руку мурзу і з ним разом підїшов. Ще більший галас окрив їх і змовк зразу.

— Царице герцьова! — обернув ся до Ядвіґи король. — Честь першої нагороди належить ся обом нам в рівній мірі, але сама нагорода розбита... Уклоняємось твоїй ласці: або скарай за нашу незручність, або пробач!

— Перед стрілою нашого найяснїйшого короля й звияжця нїщо не може устояти: нї золото, нї криця, нї камїнь, нї серце! — усьміхнулась вона привабно. — І дай Боже, щоб так як мій перстїнь, розпались перед королївською милостю всі вороги.

— Тільки в сю мить я спізнав неоцїнене моєї корони багатство, і тим поки щасливий, — сказав найяснїйший притискаючи руку до лона, — але перша черга мойому славному суборцю... — І він повів рукою до лицаря.

Мурза виступив у перед і зложивши руки на грудях, став на одно колїно перед князївною.

Ядвіґа зняла з своєї сукні оздоблену самоцвїтами застїжку і причепила її до чалми.

— О, найяснїйший соняшний промїнь! на кого раз ти впав, тому вже не жити в смутній темряві!

Ядвіґа надїла королеви на палець другий многоцїнний перстїнь. Найяснїйший лицар поцїлував руку князївни і промовив чуло: — Най перстїнь сей буде порукою мого щастя!

Страшенний гарматний гуркіт з галасом і хвалебними сурмами розлїг ся в ту мить і заглушив королївські слова; але їх почула Ядвіґа і серце їй загорїлось таким запишанням, такою гордотю, яких вона ще не зазнала в житті. Личенько її променїло

зірницею, очі палали від захвату, серце солодко тьохкало: влада безкрая і неосяжне величчя! Нічії волі над тобою не буде... Король край твоїх ніг і нема кінця твоїй силі! Ядвізі затуманив ся світ... І вона схилилась до високої стінки креселка.

А тимчасом в урочисту браму в'їжджало попарно ще иньче лицарство... Уславлені ймення вигукувались герольдами і лунали в повітрі. Всі лицарі були одягнені в зелені жупани. Всіх поглядів зворушила цікавість; починалась улюблена старописька потіха: метання дротиків. Лицарі налітали, ганяли, силкуючись один одного влучити списком-дротом з набіленим крейдою накопичником. Вони зручно вихилялись, відбивались і кожний хвацький, митецький рух викликав бучну похвалу.

Але кін помалу став спорожнятися: лицарі з білими плямами на зелених жупанах відлучались від герця і нарешті на кону лишило ся тільки двоє: король та син турецького можновладця Алї. Довго вони один за одним ганялись, зграбно відхиляючись від поразів і сьміло їх націляючи, але їх жупани були ще чисті і жадної білої плямки на них не вбачалось. А це враз підскачів конем турецький лицар і несподівано для всіх здвигнув рукою; влучно націлений дрот порвав ся до короля, але в ту-ж мить припав той до сідла і дрот пролетів поуз над головою короля. Не встиг же й лицар відскочити на бік, як король підвів ся на сідлі раптом, розмахнув ся рукою і дрот, блиснувши в повітрі, ударив турецького лицаря в груди. Голосне, гвалтовне „віват!“ привитало бурею другу королівську звитагу, а з міських мурів гармати воздали бучну ясу. Засурмили в-третє в свої суремки герольди і оголосили третій, найцікавіший і найстрашніший герць на мечях та кривулях. Лицарі спустили причілля і добули мечі.

Впала зразу на майдан тиша. Коли се залунала з-за брами суремка і герольд сповістив голосно: „Прибув незнаний лицар і бажа вступити в скритим іменням!“

— По турнірних звичаях, — відповів господар, — має право кожен заховати свою персону, аби поручив ся хто в його лицарській достаті.

— Я тому поручник, — озвав ся візір Алї.

— В такім разі прибулий лицар — наш дорогий гість, і ми просимо його вшанувати герць, — заявив герольдови господар.

Засурмили суремки і в'їхав у браму лицар на вороному коні, весь залитий у чорну, гартовану сталь, лише на чорній тарчі його

ясніли сріблом дві перехрещені кістки з мертвою поверх головою. З першого погляду стрепенулось серце у всіх, а у Ядвіги воно взялось кригою.

— Як величати пишного пана? — запитав господар у лицаря, нахиливши чоло.

— Девіза моя, ясноосвіщоний княже, — відповів глухо з під наличника лицар, — Смерть, а гасло — Земля!

Ядвіга скрикнула і вхопилась рукою за серце.

— Остро! — відповів господар усьміхнувшись. — За першою — конечний скуток — друга. Так прошу до лави! — показав він привітно рукою.

Але похмурий лицар не рушав з місця, а підвівши голову голосно й зухвало покрикував:

— Викликаю на герць поєдинок! Хто має серце безстрашне, хто може до поклику помсти озватись, той виходь до бою! — І несподівано кинув згорда свою рукавицю. Голос його лунав так глухо й суворо, що у Ядвіги знов заніміло болістю серце і вона з неподужаним жахом стисла тонкі свої руки.

Тимчасом зухвалий поклик нового лицаря обурив присутних; лицарство кинулось до тої рукавиці... Але князь Потоцький простяг руку і обернув ся до всіх:

— Шановне лицарство і панство! Мені і по мойому віку і по господарському праву належить першому статись з лицарем, коли він покликав до бою так грізно й завзято.

Ніхто не перечив; увага князя була правдива, і літній по славі, загартований у січах вояк підняв кинуту рукавицю. Всі замерли. Незнай-лицар ударив острогами свого вороного коня і відбасував кілька кроків назад. Хвилину супротивники міряли один одного оком, а се враз блиснув мечем чорний лицар і ринув бурею, злим духом на князя. Але й сивий князь був славний, добірний вояка; він сміло держав бурхливий нальот супротивника, і дзвінко впало лезо на лезо. Уперто вів ся той бій: брязчали мечі об мечі, дико ржав кінь незнаного лицаря, немов розпалювався і скаженів у тому боїщі; він то здіймався на диби, то на передні схилявся, а вуха йому аж тремтіли і білим клочням розлітала ся піна.

Коли враз раптово підвів ся на сідлі князь Потоцький і його тяжкий меч близенько сяйнув над головою у лицаря. Мить одна, і вороний чорного лицаря припав до землі, а меч князя лише

черкнув по телягах страшного суборця... Друга мить, і лицарський кінь змієм зняв ся на ноги і борвієм звив ся над князем; не встиг той зручно підставити до одсічі меча, як упав на нього з нелюдською силою громовим поразом меч супротивника... А лицар знов уже підняв обіруч меча над шоломом господаря.... І розпав ся-б шолом той на двоє, і бризнула-б темна князівська кров на злотистий пісок, і змінилось би урочисте сьвято на сумний похорон, — коли-б не король.

— Опустити меч! — покрикнув він грізно. — Іменем і владою короля!

Лицар здригнув ся, на хвилину його меч замер у повітрі, але за одну мить з повагою схилив ся перед його королівською мосцю.

— Ти, пане, забув, що се герць, а не ворожа січа; ти зрадив лицарський звичай, а для того й мусиш відкритись нам, — хто ти?

Але князь Потоцький перервав лицарю відповідь: — Прошу у найяснішого короля ласки не силувати на сей раз лицаря; він просив у нас дозволу остатись незнаним і ми дали йому на те наше княже слово; як що лицар зламав, злоби ради, чесні права шляхетного герцю, то нехай ся чорна пляма й упаде на нього, а я свого слова ламати не хочу... Тай прикро було-б того ворога мені в вічі побачити, се-б затемрило мені сьвято!

— Най буде по твому! — згодив ся король.

А лицар промовив остро: — Ми незабаром без причілля побачимось, княже, з тобою, і зведемо чесно рахунки! — тай поринув бурею з брами.

Х.

Дворець князя Потоцького палає мережаним сьвітлом. І вікна, і мури, і паркани і навіть вулиця обставлена каганчиками, і миготять вони тисячами зірок серед темної ночі, надаючи палацови якісь фантастично-огністі обриси; на чотирьох кінцях його ще горять смоляні бочки і окрашають усі забудовання з баштами і гостроверхими дахами в кривавий колір, немов би поняла все ярким сьвітлом пожежа. Високий, густий, темрявий гай, що окриває з трьох боків палац, видаєть ся тепер якимсь темним, химерним явищем, осяяним загравою. Ціле море голов заграсувало всю вулицю, так що й пропхати ся годі; натовпом пнуть ся цікаві і в дво-рище, і під браму, і на мури... Гвалт, сьміх і викрики розтина-

ють ся в теплім повітрі. З розчинених вікон у палаці лунають згуки музики. А в самих же пишних саях у середині аж сліпить очи сяєво: мигоче воно по стінах, по стелі, в панікадилах, в шандалах; искрить воно в золоті, сріблї та кришталю по столах, блискоче по пишних єдвабах, злотистих газетах, тріпоче веселкою по самоцьвітах...

Пишного магнацтва, лицарів, панянок і паній не злічити по саях, оком не змилювати, а всеж лицарство закрашає величністю і незреченим прихилом король: до нього линуць і погляди всіх і серця, а над цілим квітником легурних красунь панує незгаданою красою Ядвіґа. Тільки вона щось збентежена, і хоча блідість видочка надає їй якусь надзвичайну привабу, але се турбує її отця. На проханне князя бути веселіщою і щасливою хоч на показ, бо від сього вечора залежить її доля, Ядвіґа відповіла, що не може збутись самої себе... не може затлумити страшного вражіння, яке на неї вчинив чорний лицар, бо коли-б не король, вона в одну мить зосталась би круглою сиротою.

— Так і будь же вдячнійша за те королю, — відмовив їй отець похмуро, — а про мене не дбай! Князь Потоцький зуміє знайти вухвальця і поквітувати!

В ту мить надійшов до Ядвіґи король, а господар стривожений спогадом про лиховісну пригоду і не бажаючи себе перед його найяснійшого мостю уявити сполошеним, відійшов далі; а може й те, що не захотів перешкаджати розмові короля з своєю дочкою.

— Князівна вийшла була з сьвітлиці і в їй, не вважаючи на силу огнів, стало темно, а в мойому серці ще темнійше.

— При найяснійшому королю, — відповіла чарівно Ядвіґа, — не може бути темно ніде: ми сьвітимо всі тільки позиченим сьвітлом від найяснійшої милости.

— О, моє сонце! — скрикнув король, — щоб не позичати нам один у одного сьвітла, злучимо його в одно сьвітлице! — І взяв її за похолу від зрушення руку.

— Ласка нашого короля безмірна, — ледви відвела голос Ядвіґа і бентежене полум'я поняло цілком її обличчя. — Але, але... найулюблений, найславнійший владико: надмірна ласка може збаламутити розум, отруїти серце, тим паче, коли воно й без того повне великого почуття...

— Мій квіте рожевий, мій крине! — промовив тихо король, вазираючи їй радісно в вічі. — Твоя розумна головка скрасить мені сяйво корони, твоє серце дасть мені щастя!

— Ай, на Бога! Я божеволію! — простогнала Ядвіґа і поблідла страшенно. — Таке щастя не для мене! Не витримає його серце! — похитнулась вона мало не зомлівши.

Справді, їй в ту хвилину стис холодом серце не захват, а якийсь незміркований страх; сей страх гнітив її невідступно від часу турніру: він опанував її з тої хвилини, як появився на кону чорний лицар, як вона вчула його голос: такий схожий та знайомий їй, любий, тільки тепер грізний, глухий, лиховісний, і в сю хвилину той голос озвався знов у її серці жахом.

Король був збентежився з Ядвіґиною змертвілою, але князівна заспокоїла його, попросивши лише пільги перемогти на самоті таке напосильне для неї вражіння, і поцілувавши несподівано його руку зникла раптово в другі покої.

Непримітно пройшла вона ряд пишних саль і вийшла на мармуровий рундук, що вів широкими сходами в темний, розкішний гай. Ласкава прохолода літньої пестливої ночі огорнула її кохано і помалу втишила полум'я в грудях. Ядвіґа кілька раз глибоко вітхнула в себе свіже, пахуче повітря, і їй на серці стало вільнійше і спокійнійше; вона підвела голову, окинула оком глибоку неосяжну небесну баню, що миготіла незлічимою силою яскравих зірок, і замислилась... Її сьогоднішні страхи, її звияги, її чарівна доля, пишна величність і влада без кінця-краю, — все се якось тупо і невиразно видбивалось їй у серці, в думках: але вона спочувала в тумані чуття не радість, не раювання, не захват, а якусь швидче вагу, в якій свавольно гучала журлива струна... Ядвізі мимохіть пригадалось таке-ж зоряне небо, ще більше ласкаве, тільки не тепле, а зимове, холодне, коли вона розчинила у башті вікно, і небо глянуло їй у вічі безлічю своїх ясних очей... а зачарований гай стояв тепер перед нею, тільки в срібній, блискучій одежі, з долу-ж озивався до неї ласкавий голос коханого Яся... І князівна почула в своїм серці такий уразливий біль, що аж руками вхопилась за груди.

Вона зійшла мерщій по сходах у гай, щоб розвіяти рухом гризоту, і пірнула зразу в густу темряву, яка окрила її якою імлю; крізь чорне, високе склепіння віток де-не-де тільки прозирали якісь плямочки непевного світла, а в низу навкруги лежав

морок і віяв у вид вохкістю; межи деревами не було видно стежки і тільки звикла нога не помилялась ходою... Ядвіга повернула праворуч; навдалі ледви мрілась сьвітляна шілина; князівна на неї й подала ся. Вона йшла тихо віддавшись у обійми гаю, в пестощі ночі, замучуючи серце, гонючи далі думки. Осяяний палац зник із очей, гомін і галас учти разом з музичними згуками загубились між густим верховіттям і незабаром чутлива тиша запанувала над гаєм. Ядвіга йшла схиливши голову, задумана, без думок... Коли се на перехресті стежки виросла перед нею якась тїнь таємнича... Ядвіга здригнулась, скрикнула і вхопилась руками за дерево... Серце у неї затріпотіло й замерло, стислось горло, захопив ся дух... А тїнь промовила до неї зрушеним, любязним голосом:

— Ядвіго, зіронько моя, не лякай ся, се я — твій вірний Ясько!

Рідний, коханий, давно нечутий голос проняв ножем серце Ядвізі, та дика гуща, темін, глухий час ночі дихнули на неї жахом, і вона з криком: „Мрець!“ кинулась була тікати без пам'яті, але все у неї похололо, закам'яніло і ноги відразу підкосились. Тїнь підхопила її, і зазираючи закоханими очима у вічі, відогріваючи палкими поцілунками поблідле, холодне обличчя, шепотіла пестливо: — Не бій ся, ясочко, не жахай ся! Я не мертвий, я живий... Глянь, се-ж я, я, я!...

Шепіт, поцілунки, гаряче, близьке дихання віджирили поволи перелякану на смерть князівну, але вона все-ж не діймала віри словам, не могла збагнути того чуда...

— Цур мене, цур! Єзус-Марія! Мерці не встають з домовин... Яся мого на сьвіті нема; князь-отець не випуска з своїх рук ворогів.

— Так, мій квіте хороший, так, моє щастя й згубо! — говорив палко лицар в оксамітнім кунтуші і чорній кереї. — Батько твій мене й не випустив, але мене зрятувало несподіване чудо...

— Ой, на Бога, заклинаю, на всіх сьвятих! — лементувала все ще Ядвіга. — Перехрестись, забожись... Я не вірю, що ти живий!

— Ось глянь! — перехрестив ся лицар і витягши з-за пазухи образок поцілував його. — Клянусь Божою Матір'ю, що я не мрець, не труп, не тїнь з того сьвіта, а живий, душею й тілом твій Ясь, Ясь, що коха тебе ще більше, ще запальніше, ще бурхли-

війше! Не вже-ж на турнірі ти не пізнала мене? То-ж я був чорним лицарем!

— Ти?! Ах, моє серце щось віщувало... Я не змогла його вгамувати нічим... Хоч мені й на думку не могло впасти таке нездивоване чудо! Але як же, яким дивом ти вирвав ся з пазурів смерти?

— Слухай, сїдай тут! — відповів щасливим голосом Ясь, розстилаючи на муріжку керею для Ядвіги. — Так, з пазурів смерти, — почав він, — вона вже була в мене міцно впиалась... Мене прикували ланцюгами й замками до стовпа... Пройшов день, пройшов другий і страшні муки від голоду почали якось тупити мій мозок; тіло моє під ланцюгами обваженіло, осунулось, залізо в його врїзалось, в'їлось, але знесилля й безсоння глушили різкий біль, який перевів ся на втому, на жадобу заснути... І я тої смерти, того забуття ждав, як рідної неньки... Навкруги панувала ніч, тиша аж дзвенїла і видавала голосно кожен згук, кожен що найменчий шелест...

— Бідний Ясь! — зітхнула без гуку Ядвіга.

— На третій день, — вів лицар далі, — я почав був уже дрімати, коли чую, щось грюкнуло здалека в горі, а потім злодійською ходою почало прокрадатись... А далі долинув до мене стриманий гомін; я пізнав — то розмовляли проміж себе мої найлютіїші вороги, через яких я згубив своє щастя, свою долю і конав не зазнавши життя... Вони міркували, як би втекти з вікової тюрми; Запольский знав, що з тих льохів нема виходу, що вони чим далі, тим глибились більше та більше, але в нього брєніла надія, що може він вислуха, де тонча земляна товща і викопаєть ся хоч через рік, хоч через два на сьвіт божий; харчі пак їм приносили-муть у башту що тижня; вони там будуть відпочивати у день, а в ночі брати-муть ся до роботи. Коли вони наблизились, то я озвав ся до них; мій голос так дико прогучав у підземеллі, що й сам я його не пізнав, а ворогів перелякав він на смерть: панна Казиміра так і гепнула на землю з криком, а Запольский почав тремтячим голосом промовляти „паціжі“.

— Не лякай ся, пане, — промовив я, — се не сила нечиста, а я — Ясь, прикутий через ваше злочинство до смертельної кари, але-ж за те й вам віддячено добре... Мене за два дні не стане, а ви будете поневіратись цілий вік замуrowані в башті, або пропадати-мете тут як кроти, не бачучи сьвіта божого, не чу-

ючи людського гласу, і не видряпатись вам звідсіля до кінця живота, бо товщі земельної вистачить на чотири віки невпинної праці!

— Убий, убий ту гадюку, — зашипіла панна, — інакше шпiгом він буде і може нас відкрити, бо хлописька живучі...

— Проклята гадюка! — аж здригнулась Ядвіґа.

— Запольський, — не зупиняв ся Ясь, а тільки помалу в своїх жорстких руках стискав руку князівни, — відкрив з під заполи потайну маленьку ліхтарню і став її сьвітлом водити, відшукуючи мене в темряві; очевидячки він пристав був на думку лютої панни. — Сюди, — обiзвав ся я знову, — не трать часу і бий мене швидче обухом, ще й спасибі скажу... Тільки перед смертю я ось що відкрию: мені, і тільки мені відоме одно місце, з якого вихід на сьвіт. — „Єсть?“ — аж остовпів з радощів пан Запольський. — Єсть, — кажу, — і ходник просьвічує наскрізь, тільки завалений... Днів три, не більше роботи! — „І ти покажеш?“ — Хоч зараз, — відповів я. — Запольський уже був рушив до мене, але Казиміра загарчала як нависна: — „Не вір йому, пане, він бреше... Хоче лише, щоб ми його розкували... Найшельма гине!“ — „Коли не ймете віри, — відповів я спокійно, — то мені байдуже; але на слово гонору, я можу ще й так вас запевнити: розкуйте мені хоч руки, бо залізо проїло їх до кости, а другі ланцюги хай мене держуть; та киньте ще мені хліба і поставте кухоль води... За сю ласку я вам скажу, де шукати виходу, і коли ви упевнитесь, що я не збрехав, тоді прокопайте ходника і тікайте для безпеки самі, а мені киньте харчів на тиждень і яку небудь залізяку чи сокиру, щоб я зміг сам уже розбити ланцюги і втекти потім. Здається, — додав я при кінці, — що моя порада цілком забезпечує вас, а мені лишає тільки надію, коли ви не зломите шляхетського слова...“ Вони поміркували ся проміж себе таємно і Запольський нарешті промовив: — „Згода! Тільки коли ошукаєш, то закую тебе знову, а може вигадую ще кращу яку кару!“ Він положив передо мною окраєць хліба, приніс кухоль води і зняв з моїх рук наручя; а я йому розказав, яким ходником, якими закрутнями йти, щоб потрапити до того пролазу... Вони пішли, я став пручати руками, а вони були геть змертвілі, і я знесилений за кілька хвилин звисив їх і сам звис на ланцюзі...

З початку Ядвіґа з страхом слухала про визволення Яська, уповаючи, що тут без нечистої сили не обійшлось, але по мірі

розповідку лице її прояснялось і вона з давнім коханим прихилом стала слухати свого Яся, спочуваючи йому цілим серцем. А тут уже вона не здолала витримати і пригорнувшись до лицаря промовила широко: — Сердешний, бездольний мій Ясько! Не дарма й моє серце обливалося кров'ю!

— О, не бездольний, коли так, а найщасливіший! — пригорнув він і поцілував її шпарко. — Та за таку хвилину я ладен витерпіти тисячу гірших ще мук; але й тоді мене вже гріла надія, а сього досить: я підкрпив себе хлібом, підживився водою і приладнавшися як-не-як заснув... Чи довго я спав, чи ні — не знаю, тільки прокинувся я бадьорим, живим і прокинувся від світлого зайчика, що від ліхтарні бігав по моїх очах...

— Він спить, — чую я, промовила Казимира, — або нажерся зразу і здох. Ходім мерщій у башту, захопимо харчів тай гайда до праці, адже роботи там не багато!

— Коли знайдемо заступа, пані добродійко, — відповів шепотом пан Запольский, — то за ніч викопаемось.

— Пан же, сподіваюсь, не збожеволіє, не визволить звідсіля того лайдака?

— А, натурально... — хихикнув Запольский, і вони подалися у темряві хапливо вперед, щось упустивши на землю, бо чути було, як гупнуло...

— Ай, підлі! — скрикнула Ядвіґа; вона забувала сьогодняшнє все і жила тільки минулою хвилиною.

— Мене тоді теж обурила лютість, — провадив далі Ясь поцілувавши Ядвіґу, — я аж заскреготав зубами, що не мав змоги відплатити невдячним; вхопив я ото ланцюги і почав кожне кільце перекручувати, розгинати; позривав нігті до лиха, але заліза не подолав. Тоді я кинув ланцюги і взяв ся за кайдани; розбити їх голими руками було неспроможено; але мені по довгій натузі пощастилося зняти з лівої ноги чобіт, а по голій нозі зсунути, або краще збити з шкірою одно пудо; тоді з тим пудом мені вже легше було розігнути два кільця і скинути з себе залізний пояс; збити з другої ноги пудо уже було ділом пустим...

Ядвіґа обвела своїми мармуровими рученятами Яся і притулилась до його щок жарким личеньком. Ясь сидів боючись і порушитись, не чуючи землі під собою, і провадив свій розповідок далі, мов крізь зачарований сон.

Визволившись від заліза я промняв трохи руки й ноги, потім накинув знов пута на ноги, а на груди розірвані ланцюги і всі,

як сидів. Мої вороги незабаром вернулись з рискалем і другим якимсь знарядям, тай пройшли далі не звернувши вже на мене й уваги. Тільки може через годину повернулись знов Запольський і Казимира до башти; із їхньої розмови я прочув, що вони вже геть розчистили ходник і що зараз мають тікати на сьвіт божий. Коли вони напаківані повертались назад, то Запольський мені й каже: „Ну, зоставай ся, дурню, та нас згадуї!“ — „А слово — питаю — гонору?“ — „А то не для бидла“, — засміяв ся пан, а Казимира ще додала: — „Ще й говорить, хамисько! Вбити його на всякий случай тай уже!“

— Так, пані добродійко, — підтримав Запольський, — на ось запоясника і ткни йому межі плечі! — Подав він щось і мерщій посунув вперед, а панна поставила ліхтарню долі і стала наближатись злорадо; але не довго вона тішилась; я сіпнув ся до неї, ланцюги й кайдани розсипались з брязкотом... Крикнула панна й присіла, але за мить лежала вже з розплющеною головою...

Не довго я думав, вихопив з руки трупа запоясника, взяв ліхтарню і гайда в погоню за паном; та ледви-ледви догнав його аж за третім коліном... догнав і по його-ж раді ткнув запоясником межі плечі... Пан розвів тільки руками тай гепнув горілиць, як той лантух.

Ядвіга здригнула і відкинулась.

— Тобі жалко їх? — здивував Ясь.

— Ні, але страшно!...

— Звірюки, що розрадили наше щастя, що на мою голову посягнули, дістали справедливої кари! — промовив хмурним голосом Ясь і трохи перегодом почав: — Запольського я поволік назад до моєї стіни з ланцюгами... Одяг його в свою одержу і закувавши трупа в залізо посадовив його на своїм місці, а сам передягшись у каштелянське убрання, узброївшись його зброєю, за годину вже був у пролазі, а через ніч за Дністром... Там я на Запольського дукати купив собі доброго коня і через тиждень уже був у Січі. Пощастило мені межі братчиками, і час посприав. В кількох січах я позвитяжив, добув слави й скарбів; мене обрали курінним, а далі трапилось мені зратувати від смерти сього самого Алі, що прибув зі мною, і він мені став побратимом...

— О, мій славний Ясю, мій непорівняний лицарю! — знов порвала ся з захвату до свого коханця Ядвіга, забувши в ту мить і про королівське слово і про величню пиху, а піддаючись лише

пориванню молодого, щирого серця. Ясь ошалілий від щастя цілував і милував свою зірку без міри.

— Але як ти сюди влучив? — шепотіла спявіла Ядвіґа.

— Пробрав ся межі юрбою; декому з челядників по дукату сунув у руку і опинив ся, як бачиш, у гаю... Я не міг від'їхати не побачивши тебе ще раз хоч здалека; се бажання було над мене. Пантрував я на шляшку проти палацу, поки ти не з'явилась на рундуку... Серце моє віщувало, що ти вийдеш до мене, що не забудеш клятьби... Адже-ж правда?

— Правда, — відмовила Ядвіґа, починаючи мов прокидатись від чарів; про те, що вона пішла в сад проходитись без жадного заміру, змовчала.

— Так не забула про наше присягання в льоху під землею? Вона-ж озвала ся сьвідком! І будеш моєю?

Ядвіґа затремтіла. Вона зразу почула такий холод, немов би її облито крижаною водою, і нічого не відповіла.

В ту-ж хвилину залунали по гаю голоси і заблимали між деревами огники від смольниць. Ясь схопив ся як опечений і прислухав ся.

— Тебе шукають! — озвав ся він трівожно. — Чи нема тут другого виходу? Инак мене здібають... повен гай люду...

— За сим шляшком праворуч іде стежечка, вона проведе до хвіртки, що не замикаєть ся, а тільки засовуєть ся на засов...

— Ну, до нової зустрічі, моя царице, мій раю! — промовив збентежений Ясь. — Памятай же присягання, не зрадь! — Попілував він палко її в останнє і зник у гущавині...

XI.

Минув рік, а мало чого не може за такий довгий час статись! Король після гойної учти мусів небавом по наглих справах державних від'їхати, а на прикінці року вибухнула межі Турцією й Польщою страшена війна. Незлічене турецьке військо облягло чорною хмарою славний замок. Молодий, хоробрий Алї квапить ся найскорійше добути недоступну тверджу і красу всієї землі, князівну Ядвіґу, а потім ударити на Камянець.

А тимчасом по високих та німних залах похожає гнівно красуня Ядвіґа. Вона знову дома в своїм замку під Камянцем. Отець-князь за небезпеченством відвіз її до кріпкого міста, а сам з своїми потугами став під стяг королівський.

Круг князівни те-ж високе та безмовне склепіння, ті-ж залі, ті-ж ходники несходимі, ті-ж сьвітлиці. І старі предки з старих рям таксамо, як колись, позирають суворо на неї. Але пишній замок не потішає більше князівни: їй за тісно, за душно вже в ріднім гнізді. У орлиці вирости крила. Чи-ж їй, князівні, зоставатись у сім замку, коли один ступінь — і вона вже на сходах до трону, і нема межі її владі! Король — дужий на полі і безсилий край її ніг, а Польща — в руках її забавка!

Коли се полохливий стукіт у двері перервав її думки. Вона здригнулась. Рипнули двері і на порозі з'явився каштелян замку з перевязаною рукою.

— Князівно! — промовив він похмуро й строго. — Недобрі вістки!

— Говори! — озвалась словом Ядвіґа.

— Замок не витримає більше облоги; ми погинемо всі: пороку в нас ні зерняти, гармати побиті, бійниці і вежі зруйновані, люди конають як мухи, блідий голод наліг.

— Але на визвол до нас іде коронне військо з королем на чолі, а з ним разом і отцівські хоругви! — покрикнула Ядвіґа. — Нам треба продержатись лише кілька днів.

— Князівно, — прогомонів каштелян хмуро, — коронне військо розбите!

— Розбите? — перепитала невірним голосом поблідла Ядвіґа. — Але король... отець?

Каштелян відкрив свою голову і охрестив себе великим хрестом.

— Його милость-король тяжко ранений, а ясноосв'ячений князь-отець їмосці... — пробач, князівно, за сумну звістку, — тепер перед судією небесним: він поліг з славою в січі...

— Отець мій поліг!? Король поранений? — крикнула з жаху Ядвіґа ламаючи руки. — А! Тоді най усе гине усе, усе!...

Безмовно стояв каштелян, не сьміючи порушити німого горя князівни. Так точились довгі, нерозважні хвилини. Нарешті каштелян наважився вірвати мовчання.

— Але що накаже чинити ясна князівна? — промовив він, низько склонюючи чоло.

— А чого-ж від нас вимагає великий візір? — запитала гордо князівна.

— Ясноосв'ячена панно! Він править ключі від замка, ключі від усіх скарбів князів Потоцьких і в додачу — їмосць...

— Як? мене? — покрикнула виправившись згорда князівна. — Мене? Ясноосвіцону князівну? Єдину літоросль світопомного, славного роду? Мене, молоду короля? Ні, доки в сім замку не збито останнього каменя, доти такої неслави не побачуть мури! Щоб я віддала на грабіж скарбниці князів Потоцьких, які збивались не десятки, а сотні літ, щоб я їм віддала нашу силу, наші гордості? Щоб я їм себе віддала? Коли ви всі від жаху ошаліли, коли ви страхаєтесь умерти, як лицарям слід, дивлячись ворогови в вічі, то йдіть, падайте невірні до ніг, плазуйте перед нею, благайте змилювання, милосердя! А мене замкніть у сім замку і запаліть його на чотири кутки!

— Ми всі за ясну князівну головами наложимо, наша славна владарко, наша пишна князівно! — промовив ніяково каштелян, низько вклонившись і вийшов геть із покоїв.

Зачинились дубові двері і Ядвіґа лишилась сама. Тихо в залі. Крізь величезні вікна заглядає розжевлене небо. А князівна осяяна загравою нерухомо сидить у своїм високім креселку, охопивши руками коліна. Всі мрії — корона, влада, пишнота — все лежить тепер валявою край ніг. — Ні, стонадцять раз ні! Краще смерть, ніж ганьба! Ясноосвіцона Потоцька не дасть доторкнутись ні до себе, ні до скарбів, які згромадив весь її рід!

Освічена кривавим сяйвом пожежі, бліда, з розплетеним хвилястим волоссям, в поставі грізної Немезиди, вона як богиня прекрасна...

— Але час лине!... Я чую вже, як під стусанами тяжких таранів стогне й здригається башта. Пора! Кличу тебе до помочи, пекло! — крикнула князівна і вхопивши кілька смолиць кинулась по довгих ходниках бігцем, кидаючи то там, то сям запалені смолиці. Вона прибігла до південної башти, з натугою відчинила важкі двері і увійшла в батьківську світлицю-скарбницю, відкіль вів тайник у підземелля. В ту-ж мить із підземелля долунав їй стукіт квалливих ступнів і потайні двері несподіваво відчинились... Ядвіґа остовпіла. — Се ворог погибель несе? — скрикнула вона.

— Ні, се ратунок! — відповів знаний голос і струнка поstatt козача з'явилась у дверех.

— Ясь! — скрикнула Ядвіґа віджахнувшись назад. — Відкіль ти? Як ти дістав ся сюди?

Він підійшов до неї і взяв її міцно за руки. — Ядвіґо! — промовив він зазираючи їй в лице. — Рік минув і я прийшов ось

по тебе! Я прийшов визволити тебе від турецьких кайданів: звязаний Алі добуває замок; чуєш, як гуркотять тарани об мурі? Тікаймо!

— Тікаймо! — промовила Ядвіґа простягаючи руки до його. — Тільки, Ясю, я візьму з собою найціннішу частку скарбів, моїх спадків величніх...

— На віщо вони тобі, моя зоре? У мене ти не будеш нужди приймати... Я добуду тобі все, чого зажадає твоя душа... Царицею жити-меш у мене, в божник тебе посаджу і молити-мусь!

— Ні, Ясю, — провадила твердо князівна, — я заклалась, я з ними не розлучусь... Поможі мені їх впакувати! — показала навкруги очима Ядвіґа і кинулась поханцем відбирати, відсипати і золотого, і самоцвітів, і перли.

Огніста заграва від пожежі червоним, химерним світлом окрасила кімнату і пишно, баєчно искрила під ним скарбниця. Скрізь навалі були шкурятані сакви, повні дукатів, червінців, які тепер розсипані були по всій долівці золотим градом. Сакви з неоціненими перлами і цілі купи самоцвітів відбивали чарівним миготінням. Далі скрізь нагромаджені були цілі бурти всякої вельми цінної посуду, оздобленої коштовним камінням, всякої дорогої зброї, всяких оздоб, перстенів, намиста, наручень... Усе те горіло і жевріло пекельними скалками...

Зупинилась на марній утомі Ядвіґа і не стамилась від чудодивного видовища.

— І все-б то отсе кинути? — простогнала вона. — Ні, ні, тай ні!

Вона впала навколішки і засунувши руки по локоть у сакви й мішки стала вигребати з них цілі купи щирого золота.

— Хапай ся, князівно! — суворо сказав їй Ясь стоячи на проході. — Замок довго не встоїть!

Тоді Ядвіґа стала хапливо завязувати сакви й мішки найцінніші і зносити їх разом з Ясем до того місця, де був потайний хід у підземелля. З'явилося троє товаришів Ясєвих і почали вони мішки переносити, аж поки Ясь не зняв на плечі останнього. Коли останній мішок упав на дно підземелля і за Ясем з Ядвіґою грюкнула-замкнулась ляда, в ту мить упали й ворота добутого замку. Ненатло лютий Алі вірвав ся бурею до понятного огнем замчища... На жаль не помітили втікачі, що в останньому мішку була дірка і що зрадливі червінці сипались золотою стьожкою від скарбниці

до самого ходника. Вони опинились у глибокій підземеллі в непрозорій пільмі, і Ясь помацки знаходив дорогу. В одному місці, на завороті, в вузькій печері Ясь шепітнув тихо Ядвізі:

— Сонечко моє ясне, тут у сім місці ми заприсяглись один одному в-перве...

Ядвіга здригнулась; у неї серце зомліло.

Довго вони плентались під темним склепінням печер; нарешті ледви примітний сьвіт забренів десь на вдалі, — то був вихід, за ним чекали на них три козаки з добрими кіньми. Хутко вони нагрючили їх мішками і вирушили в дорогу...

Темна, беззоряна ніч. Немов велитенське вогнище палає на стрімчаку замок запалений рукою Ядвіги, а тепер певне сплюндрований лютим Алі.

По вузькій стежечці над проваллям, під яким ревів сердито потік, пробивають ся вісім вершників з привязаними до сідел мішками. Вони їдуть мовчки, боючись і слова зронити; копита у коний обмотані повстю. Але що то за поїздом тягнеть ся золотистою биндою? Ох, то сиплють ся на зелений моріжок червінці і ведуть зрадливий, золотий слід...

А хто то по страшній стежці за втікачами вганяє? Ось попередній вершник нагнувшись до землі підняв щось блискуче; при мигтінні кривавої заграви він розгледів, що то був червінець, і з дикою радістю прогарчав щось по турецьки до своєї ватаги, та вдаривши острогами коня, хутко погнав ся по золотому сліду. Коні їх легкі та дужі з певністю летіли по кручі.

— Чую стукіт, — шепоче Ясь до Ядвіги, — нас вистежили, за нами погоня; кинь свої скарби в гомінкі хвилі і полетимо швидше вперед; я знаю печеру, де ми зможемо затаїтись і де нас не знайде ніхто!

— Ясю, коханий мій, любий! Князівні шкода своїх многоцінних скарбів! Я на віки твоя, тільки з ними мене не розлучай, бо се все одно що з життям розлучитись! — відповіла Ядвіга.

Але ось у повітрі свиснуло щось легке таостре, і зойкнув стогоном Ясь і похитав ся в сідельці.

— Що з тобою, Ясю? — шепоче перелякана вельми князівна. — Тебе ранено?

— Ні! — відповів твердо Ясь. — Незугарний мірив ся стрілець: не вразив се козакови, а дрянника! Але хутчій, хутчій! —

обернув ся він до товаришів, — ще кілька гонів, і ми в печері, ми в захистку!

І на останню силу летять замучені коні. Але що то знов червоніє на темнім моріжку? Чи то не яскрять неоцінні рубіни? Ні, то блищить рядком з князівським золотом козацька кров...

Уже турецька погоня наздоганяє втікачів. Ось і Дністро заяснів широкою, каламутною хвилею, ось уже з лютістю б'єть ся він об скелі похмурий і сивий від піни, круто повертає по межигір'ю вузькому на південь. Ген-ген щось маячить і чорніє з під корчів навислих і керує туди коний своїх поранений Ясь. Ще, ще кілька ступнів, і вже їм рятунок, і вже вони сховані від погоні... А кров козака капе таї капе з ураженої руки. Ось нарешті й печера темна та хмура, мов паща величезного звіря; вона вся завішана диким повоєм, а край ніг її скаженіє Дністро... В глибині вона ділить ся на два вертепи: один іде в низ, а другий підносить ся в гору.

Гикнули козаки на бахметів, а самі вискочили в верхній вертеп; Ясь же й Ядвіга подались у нижній, куди козаки й сакви перекинули їм. Усе зникло, немов замерло в печері. Ясь охопив одною рукою тонкий стан красуні князівни, а другою добув свій спробований меч. І ніколи-б не винайти Туркам у темних підземних ходниках втікачів, коли-б у темній траві не виявив ся їх яскравий, скрівавлений слід: то були погублені щирозлоті червінці та червона козака кров. Ось уже край пащі печері почув ся стукіт копит і дикий, диховісний покрик долинув у глибину до вертепа.

— Слухай, Ядвіго! — шепоче козак стискаючи князівну. — Їм скарби-ж твої тільки й потрібні, вони вганяють ся тільки за ними. Перехопимось у верхній вертеп; я знаю, звідтіль є вихід.

Але пишній князівні шкода своїх неоцінних скарбів; вона знай шепоче: — Любий мій, коханий, доцільнуй мені скарби, оборони мої гордощі!...

— На віщо вони тобі? Адже ти кохаєш мене? А я тебе над життя! Ми заживемо в своїм хуторі щасливіше, ніж у королівським палаці...

— Ти забуваєш, Ясю, — відмовила згорда Ядвіга, — що князівні Потоцькій тісно й у княжому замку!

Нічого не відказав на те Ясь, тільки завважив суворо:

— Але ми-ж загинемо! Ти чуєш, що пахне димом: то запалюють уже хмиз!

— Нас дим не займе, ми нижче; він лише небезпечен задля тамтого вертепа!

— А в верхнім вертепі мої товариші-друзі?

— Твої товариші-друзі? — підвела голову гордо, мов цариця Ядвіґа. — Але-ж вони ясноосвіщоній князівні підвладні?

Похмурився Ясь як та ніч і промовчав; а потім лише похмуро закинув:

— Тут нема ні підвладних, ні підданих, тут усі вільні браття, і їх задушить там дим; я не можу товаришів кинути, не можу! Слухай, Ядвіґо, — нахилився він до неї, — кинь свої скарби і тікаймо до них, або я сам вирвусь і здолаю з братами погинути разом у січі!

Але князівні шкода своїх скарбів; вона плаче і пригортає до лона і Яся, і самоцьвіти й червінці...

— Слухай, Ядвіґо! — гримнув Ясь наближаючись до князівни, і вид йому став страшний. — Скажи мені тепер щирю правду! Чи мене ти кохала, чи тішила нишком пихою княжу гординю? Чи не забула ти, що з коханням моїм жартувати шкода?

Виправилась перед Ясем князівна горда та пишна, а край ніг її розсипалось градом дороге каміння й золото.

— Ти хочеш, щоб я кинула отсе все? — промовила вона роняючи з рук самоцьвіти. — Гей, забув ти, козаче, що серце моє гріє кров князів Потоцьких, і що голові моїй визначена була королівська корона! Ти волиш, щоб я занедбала своє можновладство, свою гординю і пішла-б за тобою в невідомий хутір? Ти не гаразд мене, славний лицарю, знаєш! Кохаю я тебе, козаче, як свою душу, але пиху й величність свою над себе кохаю, і ліпше умру, ніж рішусь останнього саява своїй зайшлій слави!

Немов дзвін золота лунав її голос владний, могутній.

— А! — скрикнув нелюдським голосом Ясь хапаючись за голову. — Так будь же ти проклята! Будь проклята з пихою тою князів Потоцьких! Сиди-ж ти тут вік з своїм бундючним, кам'яним серцем і пильнуй криваві скарби своїх предків ненадлих! Землю покликав я у свідки до нашого присягання, так хай же сира земля-ненька відпомстить за мене!

Застогнала лиховісно земля від тяжкого козацького покрикку і здригнула ся.

— А я, — гукнув Ясь, — знати-му, як з товаришами зустріти смерть! — І він вихопився прожогом у вертеп повний диму.

Зойкнула Ядвіга і кинулась за Ясем; але земля здригнула ся від покрику козачого, ще раз застугонїла, загула грізно, і перед ногами князївни земляна товща завалила геть вихід...

Не довго козаки бились з Турками: всі вони полягли до ноги, відважні, завзяті, як карпацькі орли. А Турки натішившись помстою кинулись були відшукати неоцінні скарби; але щораз, як вони зближались до вертепа, земля обвалювала ся над ними і давила вухвалих завзятців; а з глибини вилинав якийсь стогін. З жахом розбігли ся Турки від страшної печері і кинули в заклятій дорозі здобич...

Багато літ з тої давньої давнини минуло, але й досі не зможе дістатись ніхто до тої заклатої печері і накладає життям завзятець, що зазіхне здобути заховані під землею скарби. І що бурної ночі, коли сердитий Дністро почне по навислих скелях розкидати свою срібlistу піну, чути, як козаки стогнуть в вертепі від чорного диму і як у другім князївна ридає й бренть своїми дорогами червінцями... Кличе вона до себе свого любого лицаря, всі скарби віддає, але бідний Ясь не здолає вернутись; завалила його сира земля, чорний дим душить...

І так буде довго-довго, аж доти, поки сліди козачої крові і Ядвігиних дукатів не щезнуть на вік...

А по високих кручах лівого берега Дністра й тепер звиваєть ся окравка квіточок червоних та жовто-гарячих і тягнеть ся яскравим слідком аж до заклатої печері...

Ой, ні, то не квітки, то ясні краплі козачої крові і золоті дукати князївни...

Не один вік пролинув уже з тієї доби над землею; знесено й руїни гордого замку з недоступної скелі; про те люд і досі ще позирає з неймовірним смутком на квіточки червоні та жовто-гарячі і називає їх „крівавцями та дукатиками“...

